3 1761 08443403 4

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

НАША ПОЛІТИКА

DK
508
.9
G35H667
1911
c.1
ROBARTS

Purchased with funds

donated by

Petro Jacyk

Educational Foundation

Михайло Грушевський.

НАША ПОЛІТИКА.

У ЛЬВОВІ, 1911.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

LIBRARY
MAY 20 2010
UNIVERSITY OF TORONTO

ЗМІСТ:

	стор.
Під нинїшню хвилю	5
Два роки галицької полїтики	17
Реальна полїтика на галицькім ґрунтї	40
„Малі дїла“	58
Ера фінансово-економічна	71
З нашого культурного житя	89
По виборах	107

Прикраси до сього видання зроблені д. Василем Кричевським на мотиви гуцульського орнаменту.

Лід нинїшню хвилю.

Галицька полїтика українська, парляментарна і суспільна, має велику вагу в загальнім розвою українського житя. Її значіннє далеко виходить по за границї чисто полїтичних інтересів Галичини, і її успіхи і неудачі, здобутки і помилки відбивають ся на цїлім українськім національнім житї. Се було причиною, що й я, не маючи нїяких спеціальних полїтичних амбіцій ані претенсій, з становища національних інтересів українських живо інтересував ся українською полїтикою Галичини і нераз брав участь в полїтичнім житю її, особливо в останніх роках, коли заведеннє загального голосования так глубоко схвилювало суспільне і полїтичне житє Галичини та обіцяло оновити парляментарну полїтику українську й надати їй нового розмаху і сили. Не належачи сам до котроїсь з галицьких партий, я протягом кількох років брав живу участь в партийних зборах і нарадах української національно-демократичної партиї, що обєднує собою переважну більшість української інтелїгенції Галичини і надає тон її полїгичному житю.

Ті свої замітки, які я підносив на сих нарадах, виступаючи в невдячній ролї критика парляментарної полїтики сеї партиї, та загальні помічення в сїй сферї, зібрав я потім в статях друкованих в Лїт.-Науковому Вістнику за р. 1909 і 1910 і тепер подаю їх разом, з деякими змінами, та з додатком нових статей під розвагу наших полїтичних кругів і ширшого громадянства, з нагоди нового парляментарного періоду, нової стадії нашого полїтичного житя.

Головні похибки галицької полїтики, піднесені в статях з попередніх років, характеризують її і в даний момент та вимагають рішучої направи в інтересах нашого національного житя. Той брак принціпіальности, простої лїнії, програми і тактики на лїта, котрий я характеризував фактами парляментарної полїтики 1907—8 рр., зістав ся основним гріхом її і по нинїшнїй день. Можна було б написати другу статю про два останні роки галицької полїтики, щоб прослїдити зигзагувати ходи і скоки нашої полїтичної репрезентації. Але може вистане пригадати тільки найбільш визначні моменти, коли при загальнім „безоглядно опозиційнім“ курсї нашої полїтики всував ся привид угоди і спиняв хід полїтичної боротьби, зачаровував наші національні домагання і мов дотик чарівниці полишав у повітрі всю полїтичну акцію на якийсь час.

З недавніх виборчих промов п. Білїньского довідала ся наша суспільність, що в осени 1909 р., коли то наш парляментарний клюб, визволивши ся від спілки з буковинськими послами, що гальмували його опозиційну енергію, розпочав особливо енергічну опозиційну тактику — серед сеї опозиційної атмосфери повів тодїшнїй губернатор австро-угорського банку п. Білїньский угодові конференції з нашими послами і привів „майже до повного порозуміння“. Була готова угода, за

ціну українського університету, погляди росходили ся тільки в тім, де мав бути той університет. Повисівши отак якийсь час в повітрі і утворивши на сей час потрібний польським політикам настрій, угодовий пакт не був реалізований і привид угоди розтав і розлетів ся.

Публичною тайною стало також і се, що за останньої соймової сесії, в осени 1910 р., серед завзятої і як здавало ся — незломної опозиції була вже готова й принціпіально принята українськими провідниками угода з Поляками за ціну уступок в соймовій реформі виборчій і розширеннє впливу українських послів в краєвій автономії. Тільки натиском опінії умисно скликаного партийного зїзду та грозою партийного розламу удало ся змусити наших провідників до відвороту з сеї угодової стежки, на котру вони так необережно загнали ся й готові були припинити обструкцію в сподіванню тої угоди.

А нині — та угодова атмосфера, котрою Поляки встигли обволокти українське політичне житє в такий рішучий момент, на порозї нового парляментарного періоду? Коли навіть — як я припускаю — оглядність наших парляментарних політиків перед опінією опозиційно настроєного суспільства убереже їх від яких небудь принціпіальних уступок польському стану володіння, — Поляки можуть іще раз похвалити ся тим, що їм удало ся втягнути Українців в угодові переговори і витворити в австрийських політичних кругах переконаннє, що справа польсько-української угоди стоїть на найкращій дорозї, як росписують ся нїмецькі газети в тій хвилї, коли пишу отсї рядки.

В хвилї коли Галичина ще повна страшних вражінь від виборчих надужить польського краєвого правлїння, від усеї отсеї виборчої катівнї, сотвореної для руського елєменту польським режімом, і коли, очевидно, самі вищі сфери рішучо

натискають на польські круги, щоб вони порозуміли ся з Українцями, — се, розуміють ся, величезний успіх Поляків, що їм, не зробивши нїякої уступки, не попустивши нї в чім, удало ся витягнути українську репрезентацію на сю угодову арену, ослабити її безпосереднї переговори з правительством і підтримати перед ним свій принціп, що полагодженнє української справи мусить бути полишене самим Полякам, а натиск коронних кругів заспокоїти представленнями, що Українцї пактують з Поляками і є всяка надія на порозуміннє — як от тепер пишеть ся. Унїверситетська справа, що весною, як здавало ся, вступила вже на певну дорогу своєї реалїзації і дістала принціпіальне зізволеннє цїсарське, знов зникла з дневної черги, тому що українські посли позволили вложити її між точки того „можливого“ польсько-українського порозуміння, і польські полїтики, подаючи надію на угодове полагодженнє справи, очевидно добили ся в правительственних сферах, що вони не будуть рушати нї сеї нї иньших справ, положених в основу угодових переговорів. І от в парі з сими угодовими конференціями, українські посли замість сподїваного розвязання своїх постулятів правительством почули від нього знову ріжні пітійські натяки, що справа посуваєть ся, стоїть на добрій дорозї, і т. д.

Правдоподібно, по кількох місяцях ще раз буде констатована неможливість дійти до порозуміння, і правительство буде мати вільнїйшу руку в сих справах; але сей змарнований час, сей злагоджений для Поляків гострий момент чи не зістанеть ся новим мінусом для української полїтики, новим сумним зїгзаґом її тактики? Адже для панів володїння полїтика нїщо більше, як тільки зручне відсуваннє і віддаленнє всякого вилому в тим володїнню; кожда тїнь угоди для них реальна вартість, бо консервує їх стан володїння.

Можна сильно сумнівати ся навіть в тім, щоб провідники польської політики взагалі серіозно думали про угоду і змагали до неї. По попередніх досвідах вони мабуть не гірше від наших політиків знають, які важкі перешкоди лежать на дорозі дійсного порозуміння; знають, що українські політики при всім своїм бажанню не зможуть довести до угоди. Отже не її уловляють Поляки, а пильнують від часу до часу викликати угодову хмару, зробити угодовий настрій в відносинах краєвих і правительственних, щоб під його охороною не тільки проминути небезпечні обставини, але й зробити нові здобутки, скріпити своє володіннє. А наші посли дешевим коштом дають сей успіх польським політикам, дали і сим разом. Знов, певне, не хотіли стягнути на себе докору в невирозумілости й не-джентльменстві — не хотіли безоглядно відкинути пропозиції порозуміння, вважали потрібним і сим разом показати свою добру волю, виявити, що перешкоди лежать не по їх стороні і т. д. — все те що змарнувало вже стільки важних хвиль, де було треба рішучости, консеквенції, принціпіальности — того чим власне нїяк не може похвалити ся наша політика.

*

Зміст останніх конференцій, ведених по енунціяціям Поляків в нїмецьких органах (не спростованим в них Українцями) на прошеннє українських послів, — ослонений зрештою глубокою тайною перед українською суспільністю. Може бути, що по кількох місяцях вона довідаєть ся про їх зміст; може не довідаєть ся нїколи. Наша репрезентація зістаєть ся вірною своїй звичці зіставляти в можливій неясности перед суспільністю напрями і ходи своєї тактики. Адже напр. навіть такий факт прилюдний і не тайний, як становище українських делєгатів в недавній дебаті над бу-

джетом воєнним і морським довгий час зіставало ся невиясненим, і тільки по місяцях, коли з правительственних виступів українських політиків зробили агітаційний мотив їх противники, вияснене було дійсне становище українських делєґатів. Се легковаженнє суспільної контролї і глубока неохота до неї являєть ся також незвичайно характеристичною прикметою для демократичного представництва, яким має бути наше, і — симптомом анормальности нашого політичного житя. Се теж прояв розбіжности між політикою українського громадянства, глубоко переконаного в неможливости в даних обставинах нїяких компромісів українського житя з польським режімом і його представниками, — і політикою українських парляментарних представників, що нїяк не можуть витримати простої лїнії, яку диктує їм громадянство, і все спотикають ся о різні нагоди до опортунїстичних збочень.

Парляментарна репрезентація давно вже стала необчислимим елємєнтом в нашім політичнім житю, на котрий громадянство звикає дивити ся як на джерело всяких несподїванок, бачити в нїй несвою дійсну представницю, що висловляє бажання і жадання громадянства і народа, а щось стороннє, що часом попадає в тон громадянству, часом не попадає і по якимсь таємничим незглубимим „посольським“ психольогічним законам плете свої політичні мережі, найчастїйше умовляючи в них саму себе. Не підозріваю її в яких небудь зрадливих плянах; думаю навпаки, що взагалї нїяких плянів, нїякої ясної продуманої політики не було тут і нема тепер; певний я, що тут тільки хитаннє, котре мабуть зістало ся б хитаннєм навіть без опозиції громадянства, бо політичні обставини нашого житя не дають місця нїякому консеквентному, далекосяглому опортунїзмови. Але річ очевидна, що супроти тих компромісових спокус, які

парляментарна репрезентація стрічає на своїм нелегкім шляху, при своїм потягу до сього пустого опортуністичного дипльоматизования, вона в своїм власнім інтересі потрібує як найтіснійшого контакту з суспільною опінією і контролі її. Пригадати хоч би оту історію з угодою приготовленою під час торішньої соймової сесії і ледво в останнім часі уневажненою вмішанням представників громадянства. Тільки вони стримали наших політичних провідників від кроку просто необчислимого в своїх наслїдках, і підтримавши опозиційні елємснти серед послів, задержали соймову українську репрезентацію на тій позиції, на якій кінець кінцем вона задала болючий удар польському володінню в Галичині. Але наука ся не йде на користь нашим політикам; вони далі, окружуючи можливою таємничістю свою дїяльність, старанно ухиляють ся від впливів і контролї громадянства, пильнують як найменьше вводити його в круг своїх політичних плянів і замірів, взагалї в ширші політичні перспективи, налягаючи головно на потребу довіря, як найбільшого і повного довіря до своїх політичних представників, і при недостачі незалежних органів преси і слабкім впливі партийних кругів на посольські репрезентації фактично виходять далі з усяких суспільних впливів і контролї, а се неминучо відбиваєть ся ще більшою непевністю на їх і без того невитриманім політичнім курсї.

*

Останнїми часами одначе крім старого нахилу до опортунїзму, що виростав з недостачі довіря у власні сили, помічаєть ся в наших політичних верхах певна неохота до всякого політичного радикалїзму і різкої опозиційности наслїдком надій на можливу зміну правительственної політики супроти українського народу, через переміну політичних течій в високих сферах, через впливи

нового австрийського імперіалїзму, що буде шукати опертя і в елєментї українськім, а не виключно польськім і т. д. Сї неясні передчутя, сї передчасні в кождім разї рахунки уже роблять новий настрій — охоту показати український елємент незвичайно „полїтично-дозрілим“, здібним до ролї staatserhaltend, отрясти його з підозрінь усякого полїтичного „вархольства“, „гайдамацтва“. Проявом отсього нового курсу вважаю той переполох, якого наробили в сих полїтичних кругах недавнї вісти про „конспірації“ львівських гімназистів: ся дрібна шкільна історія, роздута педагогами-карієровичами, раптом наробила кислого гумору в наших полїтичних кругах, котрим під теперішню хвилю страшенно захотїло ся українського народу „розважного“, „тверезого“, по просту сказавши — консервативного, гідного заступити в ролї опори держави консервативну шляхту польську.

Розуміють ся наївне се все дуже. До тої державної ролї нїхто Українців ще не збирає ся кликати, а поворот курсу, коли дїйсно й є, то рахує не на якихось будучих ідеальних консервативних Українців, яких спрепарують для його ужитку наші полїтики, а таки тих звісних йому, довгі лїта, оббріхуваних і представлюваних за ворогів суспільного ладу, релїгії, династиї і держави „гайдамаків“. Коли з полїтичних рахунків австрийське правительство вважатиме за потрібне для себе оперти ся на Українцях, воно певно не буде таке наївне, аби жадати, щоб українські гімназисти не думали нї про що крім приписаних радою шкільних підручників, а громадянство лежало плазом перед своїми „князями церкви“. Але тим часом новий „австрийсько-державний“ курс безсумнївно дає себе знати в нашім житю і грозить збільшити розбіжність нашої високої полїтики з тою стихійною національною роботою, котру в дусї опозиційнім і радикальнім веде гро-

мадянство і силкуєть ся вести незалежно від хитань високої політики та своїм органічним поступом до певної міри вигладжує її огріхи і помилки.

*

Тут, в самій громадській роботї також помітна розбіжність між непевною своїх сил і завдань політикою провідників і стихійною енергією розбудженого народу. Візьмім історію приватного українського шкільництва, сього останнього національного здобутку нашого: се незвичайно вимовна ілюстрація контрасту сили суспільности і анемії провідних політичних сфер. Скільки то літ стримували політичні українські сфери всякі пориви громадянства в сім напрямі, гойно зливаючи пляни приватних шкіл холодною водою скептицизму, запозиченого з бюрократичних джерел, та ріжними способами невтралїзуючи перші пориви ініціативи, поки нарештї ся акція таки вирвала ся з усїх сих перепон і розпочала свій побідний похід [1]). Великого натиску коштувало суспільність, поки вона зробила сей вилом в нинїшнїй „економічній“ політиці, але й уступивши перед сим натиском, наші „сфери“ далї держали ся супроти неї з усею резервою, дбаючи не про те, щоб найбільш пляново, раціонально і всесторонно розвинути сю культурну роботу, а щоб утримати її в можливо тїсних границях, — як то виразно виявило ся минулого року (1910), коли супроти енергічних заходів громадянства до розширення системи приватного українського шкільництва не переставали ті сфери старанно охолоджувати сей здоровий порив і привели тим до певного розлому і ослаблення акції. Не кажу вже про брак всяких серіозних заходів коло того,

[1]) Сумну сю історію нагадав Л. Цегельський в Л.-Н. Вістнику 1910, кн. X.

щоб зломити перепони, ставлені сьому рухови шкільними і всякими иньшими властями.

І се була не одинока сфера, де проявляла ся така дізгармонія; можна б зацитувати так само справу університетську й ин.

Ся хронічна розбіжність так би сказати — політичного правительства українського з його громадою — з тими найбільш здоровими і поступовими елєментами національного житя, на котрих спочиває його будучність, становить одну з небезпечнійших сторін українського житя в Галичині. Своїми статями я хотів звернути на неї увагу нашого громадянства та відвернути від нього ту небезпеку, яка грозить йому, коли його національне правительство буде далі відокремлювати ся та замикаючи ся в крузі власних інтересів і мотивів, заразом удержуватиме громадянство у своїх впливах і власти тими засобами, до яких звертають ся в таких обставинах всякі правительства, офіціальні і неофіціальні. Воно може стати і мусить стати в такім разї гальмом органічного національного розвитку власне в той критичний момент, коли хвиля народньої енергії, національного дерзновення і пориву підіймаєть ся особливо високо.

Друга сторона нашого суспільного житя, від котрої вважав я потрібним остерігти нашу суспільність — се занедбуваннє і легковаженнє культурно-національних вартостей, яке не припадком збігло ся з легковаженнєм принціпіальности в політиці і з неохотою взагалї до всякої „ідеольогії". До торішньої статї на сю тему я прилучив іще сьогорічню, писану на тему культурних вартостей, і хотів би ще сими стрічками підчеркнути вагу сеї справи, а небезпеку і шкоду, яку приносить занедбаннє культурної сторони нашого житя. Культурний зміст українського житя в Галиччинї сорозмірно бідніє і яловіє, її артистична продукція не

підносить ся, а упадає, і з огляду, що нинїшнї обставини держать і мабуть ще досить довго держатимуть Галичину на чолї українського національного житя, се явище дуже шкідливе взагалї з становища цїлого нашого національного житя.

Заразом се не тільки гріх теперішнього курсу перед загально-національним житєм нашим, але і перед полїтичними інтересами нашого народу. Його літературні, наукові, артистичні успіхи — се його документи національної рівноправности, більш важні ніж арітметична численність і кольонїзаційні простори; більш важні часом навіть ніж парляментарні виступи і манїфестації, і в перегляді гріхів нашого полїтичного житя ся сторона не може бути поминена.

*

Бажав би тільки, щоб висловлені тут помічення і остороги були розважені і прийняті sine ira et studio, аби вони могли принести свою користь. Що до мотивів, які спонукали мене до видання їх в нинїшнїй збірцї, можу повторити те що писав два роки тому:

„Пишу не в осудженнє нинїшнїх полїтичних дїячів, в добрих інтенціях котрих не хочу сумнївати ся, а в осудженнє вибраного ними полїтичного курсу. Не маючи сам аспірацій до активної полїтики, ані своїх кандидатів на активних полїтиків, не маю нї спеціальних приятелїв нї противників між нинїшнїми нашими представниками, не маю заміру когось нищити, а когось висувати, тому й не називаю нїкого по імени, виступаючи не против осіб, а против їх курсу.

„Справа йде про річи занадто дорогі і важні для всього нашого народнього житя, аби придивляти ся пасивно тим небезпечним експеримен-

там, які роблять ся на живім тїлї нашого народнього житя".

Твердо вірю, що ті анормальні явища, против котрих виступаю, не так глубоко закорінені, щоб добра воля громадянства не могла собі дати ради з ними. Певний я, що тільки певною інертністю нашої громади стоять вони — і впадуть з розбудженнєм її самодїяльности.

І тому до неї відзиваю ся отсим.

1911, в вереснї.

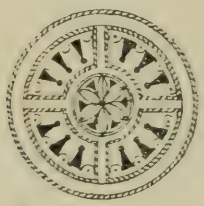

Два роки галицької полїтики.

їрі, глухі часи переживаємо, і тягнуть ся вони тягнуть ся, сїрійшають і темнїйшають. Що хвиля здаєть, що вже далї таких пакостних обставин житє не піде, що вже дійшло „до точки“, — а по якімсь часї приходить ся конституватн, що „обставини“ встигли за сей час стати богато пакостнїйшими, і не тільки обставини — а що й суспільство вже встигло приладити ся до сього дальшого поступу пакости і, очевидно, таїть в собі безграничну енергію „приладжування до підлости“ [1]). І сум та нудьга починають огортати душу й залазити в найглубші закутки та звитки її своїми холодними, слизькими пальцями. Холодна резїгнація безнадїйности осїдає на всїм, і здаєть ся вже хвилями зневіри, що се все не звичайний антракт, не звичайна ніч, за якою безсумнївно і нехибно прийде сонце, рух і день, а якась зачарована хмара, якась кінецьсвітня пітьма, з котрої нема нї виходу нї просвітку...

По однім боцї Збруча, по сторонї росий-

[1]) „Примѣнительно къ подлости“, звісний вираз великого росийського сатирика Салтикова.

ської України, там принаймні є та собача потіха, що „всім так". Залягла собі хмара, заступила світ і сонце від Амура до Дунаю всім первородним і пасербам, державним і недержавним. Зрівняно всіх під пятою реакції, і українське житє — се одна сіра пляма серед великої сірої хляпанини, серед безліч иньших дещо темнійших або дещо яснійших сірих плям росийської „імперії народів". На Вкраїні австрийській і такої гіркої потіхи не розживеш ся. Пакість тут не знадвору прийшла, а розведена була у себе в хаті, самими хатніми заходами. І вражає тим болючійше в порівнянню з тим житєм, рухом і енергією, які запанували були в українськім житю кілька літ тому, а тепер на їх місце — мерзота пустки.

*

Такий недавній сей незабутній час — агітація за загальним виборчим правом і вибори до нового парляменту. Те високе політичне усвідомленнє народніх мас і незвичайна активність. Ті несчисленні віча, що стали неминучою потребою селянського житя, вважали ся пунктом чести кождої околиці, кождого села. Ті величаві, многотисячні політичні манїфестації. Те нечуване заінтересованнє виборами, величезний здвиг виборців при всіх стадиях голосования, що дав можність українській політиці взяти все, що давала їй нова ординація виборча.

Перед здивованими очима ворогів стала міцною лавою могутня армія українського народу. Велика, сильна, рухлива, дісціплінована, і при тім — невибаглива, терпелива, повна самопожертвования, вона віддавала себе своїм політичним провідникам, готова на дальші труди й жертви... Штабовці української політики побачили себе на чолї сильної армії, з якою можна було зробити богато. І перед усім треба було використати сей

момент і сили, щоб піднести престіж, повагу, значіннє українського елєменту в Австрії, властиво — здобути для нього повагу й значіннє, якого він не мав досі, невважаючи на свою чисельну силу.

Промовляючи до нововибраних послів на першім партийнім зібранню по виборах (на так званім ширшім народнїм комітеті) я поставив дезідерати політичної тактики, які були прийняті присутнїми з великим спочутєм і в значній мірі були виразом бажань нашої суспільности.

Вперше се за свого конституційного житя — говорив я — суспільність наша висилає таку численну і дібрану репрезентацію, яка може заважити на парляментарній аренї. Попередні репрезентації, не вважаючи на всї старання свої, часто не могли надати відповідного значіння своїм парляментарним виступам через малу свою чисельність. Тепер річ стоїть инакше. Нинїшня репрезентація настільки велика, що може мати значіннє в парляментї. Вона за слаба, розуміть ся, щоб диктувати правительству і парляментови свої бажання, здїйсняти свої постуляти. Але досить сильна для того, щоб змусити правительственні й парляментарні круги рахувати ся з своїми змаганнями, бажаннями й жалями. І суспільність і нарід наш порозуміють се. Вони не будуть домагати ся від нашої репрезентації, щоб вона зараз на тарелї принесла їм всї блага, яких може душа забагти, але хоче від нашої репрезентації, щоб з тою силою, яку суспільність наша вложила їй в руки, наші посли, маючи за собою велике довірє народу й енергічну його піддержку, навчили правлящі круги з повагою прислухати ся до голосу народу, а не переходити над ним легковажно. Таке поважанніє посли наші можуть здобути для українських домагань тільки неустанним, смілим і отвертим зазначуваннєм становища нашого народу, а головно — консеквентним, принціпіальним на-

прямом своєї політики в відносинах до правительства й инших народностей і партий. Тільки така чесна, витрівала, принціпіальна політика може зєднати їм поважаннє і авторитет, а далї — й поважні здобутки. Се в даний момент далеко важнїйше, нїж якісь дрібні успіхи політичного махерства або неоправданого нашим політичним положеннєм опортунізму.

Так говорив тодї я, і в такім дусї були прийняті і резолюції зібраннєм, перед усїм в черговім тодїшнїм питанню — відносин до послів москвофільських. Але посольський клюб тих директив не додержав. Насамперед в справі москвофільській пішов він дорогою опортунїстичною, стараючи ся задержати клюбову спільність з москвофілами по давньому. Самі москвофіли доперва справили його на праву дорогу, бо виступили з спільного клюбу і змусили українських послів стати на національнім становищу.

Труднійше було вивести наших послів на праву дорогу в відносинах до правительства, центрального і краєвого.

В самім початку засїдань нового парляменту український клюб пояснив перед повною палатою свої цїли й завдання. Зробив се в формі дуже здержливій, в стараннім зведенню ad minimum своїх постулятів, але зазначив, що буде „супроти каждочасного правительства стояти на опозиційнім становищі, о скільки дотичне правительство не прийме до здїйснення вказаних жадань в інтересї руського народа". Становище правительства, яке зараз же в новім „народнім парляментї" знайшло собі реакційну правительственну більшість, зложену з антисемітів, Поляків і Чехів — справдї мусїло наказати українському клюбови як найбільшу здержливість. Але він як раз увійшов дуже скоро в секретні переговори з сим правительством.

*

Уже з початком осінньої сесії парляменту почали ходити в пресї поголоски про переговори українського клюбу з центральним правительством. Вони дуже занепокоїли суспільність, тим більше, що клюб окружив сї переговори великою таємничістю, і тим часом як по польських і всяких иньших газетах зявляли ся ріжні звістки про се, не можна було добити ся автентичного розяснення в сій справі від самого клюбу. Навіть партийний національно демократичний орган „Дїло“, що тодї ще держав ся досить самостійно супроти посольських впливів і старав ся відбивати в собі погляди суспільности, вважав потрібним звернути увагу послів на таку невідповідну таємничість, та остерігти їх від розмінювання національної боротьби на торги про дрібні уступки.[1]) „Без зміни цїлої державної системи супроти Русинів не може бути мови про яку небудь зміну в становищу Русинів в парляментї“, пригадували клюбови на ріжні способи сї статї із усею силою радили йому тримати ся „принціпіальної полїтики“.

„Два шляхи стелять ся перед нами — шлях прінціпіальної полїтики, яка каже нам заострювати наше становище до правительства доти, доки не змінить ся той безправний стан, в якім живе наш нарід в Галичинї, — і шлях політики опортунїстичної, яка каже помирити ся з правительством і підпирати його за цїну окремих уступок на ріжних полях нашого національного життя“ — читаємо в одній з сих статей. „Очевидно, шляхів національної полїтики не можна вибирати самовільно; вони мусять бути виведені з тих даних, які дає нам дотеперішний розвиток, мусять опирати ся на реальних основах. І коли ми пропагуємо шлях прінціпіальної полїтики, то не тому, що нам так хочеть ся, тільки тому, що по нашому

[1]) Див. напр. „Дїло“ за р. 1907 ч. 224, 225, 229 і далї.

найліпшому розумінню тільки така політика відповідає обставинам, у яких живе наш нарід". Бо по гадці автора статі, без зміни системи, яка віддає житє українського народу Галичини на ласку Поляків, він не може розвивати ся, хоч би й за помічю ріжних „національних уступок".

На сім же становищу став також і „Народній Комітет", як начальний орган партиї, вислявши до партийних членів директиву в тім же дусї [11 (24) X]:

„Даючи вираз загальному і голосному напорови руських народних мас, кладемо нашій делєгації усердно на серце, щоб вона передовсім постояла за рішучу і реально загарантовану зміну дотеперішньої страшно неприязної системи правління, під якою руська нация від сорока лїт в Австриї стогне, і за привернене руському народови тих горожанських прав і свобід, якими тїшать ся другі народи держави, — за забезпечене в новій соймовій ординациї що найменьше дотеперішнього проценту мандатів для руського народу. Без тих принціпіальних гарантий мали би другі концесиї лиш парляментарну вартість і були би для руських народних мас без особливого значіня".[1])

Сї остереження і поради одначе не завернули нашу репрезентацію з дороги торгів з правительством. Вона таки добила торгу з тодїшнїм шефом кабинету бар. Беком, і ведучи опозицію тільки формальну, уступала йому скрізь, де він того собі бажав. Місце консеквентної боротьби з неприязним режімом заступили досить неповажні манїфестациї перед повною палатою, в роді першої демонстрациї української співолюбности, коли правительство збуло нїчим жалї наших послів на нечувані кривди від галицької адмінїстрациї, а наші посли на се відповіли хоровим співом „Ще не

[1]) Дїло, 1907, ч. 230.

вмерла Україна". Співали, кажуть, не зле; але сими маніфестаціями, які мали б значіннє лише при крайно напруженій боротьбі, і взагалї цїлою своєю тактикою навиворіт: suaviter in re, fortiter in modo („на словах сердито, на дїлї слабо", в вільнім перекладї) вони підірвали поважаннє до себе у парляменту і у правительства. Воно почуло добре, з яким легким елєментом має дїло.

За те на всякі пригадки про принціпіальну полїтику наші полїтики гнївали ся і дражнили ся, представляючи її якоюсь недорічністю. І так само всякий натяк на критику викликав серед них тільки роздражненнє на „претенсії" суспільности (взагалї кого небудь з поза-посольських кругів) на те, щоб впливати на тактику наших послів, „учити", чи „диктувати" їм. На сїм пунктї нова репрезентація проявляла незвичайну дражливість. Всякий прояв критики її тактики, її дїяльности стрічала вона з незвичайним огірченнєм і гнївом. Коли на загальних партийних зборах, при кінцї того (1907) року я в дуже здержливих і делїкатних виразах попробував пояснити ту, зрештою зовсїм не нову правду, що се лежить в інтересах самої репрезентації — не спиняти свобідного обмірковування і критики її поступування — така замітка викликала над всяке сподїваннє різку відправу посольських кругів. Оден з нововибраних послів покаяв ся перед зборами, що він давнїйше теж брав ся критикувати посольську роботу, давати послам ради й директиви; але ставши послом, переконав ся, що обставини, в яких послови приходить ся робити, настільки складні, що з боку, не будучи послом, не можна в них орієнтувати ся, дорадждувати чи критикувати. Зовсїм неласкаво були прийняті мої пригадки, що хоч послам дїйсно з близька виднїйше, то як раз часом здалека можна обєктівнїйше оцїнити вартість ставок парляментської гри, тим часом як безпо-

середні участники сеї гри в розпалі боротьби часто тратять розуміннє релятивної вартости тих справ, за які розвела ся боротьба. І на мою замітку, що суспільність, давши доказ свого політичного зрозуміння вдатним вибором теперішньої репрезентації, не стратила сього розуміння з вибором і може своїми політичними спостереженнями стати нераз в пригоді своїм вибранцям, — оден з проводирів клюба з великим роздраженнєм відповів, що й посли через вибір теж не потратили своїх глуздів. Ся відповідь своєю недорічністю тільки показувала велику дражливість послів на пункті громадської критики і контролї їх дїяльности.

Але коли ся дражливість була може тільки тактичним маневром против сеї критики і контролї, то треба було б признати, що такий маневр свою мету вповнї осягнув. І сї загальні збори і пізнїйші, і суспільність і преса наша, побачивши таку надмірну дражливість і вражливість послів, постарали ся можливо не дражнити їх, не знеохочувати своєю критикою. Се могло бути приємно нашим послам, але було дуже мало користне для дїла, для політики, для нашого суспільно-політичного розвою.

*

На тім народнїм зїздї в грудні 1907 р. посли наші вперше подали до загальної відомости партиї зміст своїх переговорів з центральним правительством, огорнених такою таємничістю. Суспільність наша довідала ся, що між українським правительством і шефом кабінета бар. Беком уже з початком осїнньої сесії (26.X) стала ся формальна умова: український клюб на оден рік, до осени 1908 р. обовязав ся не поборювати правительства й не вести обструкції, а бар. Бек обіцяв перевести в адміністративній сфері ряд улїпшень

і уступок українському елементови. Були се переважно річи невеликої ваги, не принціпіальні, такі постуляти, які повинні були ставити ся центральному правительству нашими представниками без яких небудь далекосяглих зобовязань. Та мав тут більшу вагу сам факт, що президент кабінету брав ся перевести певні зміни в адміністрацийній практиці Галичини, що довгий уже час стала замкнутою територією, неприступною для центрального правительства. Важне значіннє надавано також обіцянкам центрального правительства, що воно подбає про те, аби при недалеких виборах до сойму адміністрація здержала ся від усяких впливів, некористних для українського елементу. Вислїдови сих виборів надавано велике значіннє тому, що будучий сойм мав перевести реформу виборів до сойму, а при укладанню на будуче „виборчої геометрії“ (проценту послів українських супроти польських) мало б рішати „реальний стан“ — процент українських послів, який знайдеть ся в сїм соймі, що мав вибирати ся.

Через те прихильно оцїнювано обіцянки центрального правительства, його приобіцяні впливи на правительство краєве і посередництво для переведення компромісу в справі реформи виборчої ординації соймової. І побіч обережности супроти послів, щоб не знеохочувати їх критикою, до якої вони показували таку дражливість, сї обставини теж вплинули на здержливість зборів в оцїнцї предложеного їм трактату з правительством. Висловляли ся обережні докори за передчасне пактованнє з правительством, яке нїчим не проявило серіозного трактования українських постулятів, але загалом критику відложено на пізнїйше, а поки що прийнято мовчки довершений факт до відома. Дарма що нїчого з приобіцяного правительство не сповнило, а намісник зовсїм не показував охоти йти за вказівками

центрального правительства: се видно було хоч би з того, що свій обіжник до староств в справі адміністраційних надужить, виданий під натиском центрального правительства, він не схотів опублїкувати в урядовій газетї і тим позбавив його всякої вартости. Загальні збори прийняли в справі парляментарної полїтики таку резолюцію: „Нар. зїзд висказує парляментарним послам нац. демократичного сторонництва повне довірє і горяче признаннє за їх повну пожертвования парляментарну працю, похваляє їх вижидаюче становище до правительства, але заразом взиває їх, щоби в разї, коли би правительство не сповнило у відповіднім часї обітниць, даних українському клюбови, перейшли до можливо найострійшої тактики".

Народний зїзд пошанував дражливість своїх послів вповнї.

*

Але соймові вибори, в сїчнї 1908 р. принесли страшенне розчарованнє українському суспільству Галичини. Надії на „прихильність" бар. Бека і на впливи центрального правительства на галицьку адмінїстрацію розвіяли ся наймізернїйшим способом. Бар. Бек, що все потїшав наших полїтиків своїми інструкціями, які він дає галицькому намісникови, міг і сим разом потїшити їх тільки тим, що актами доказав, як галицький намісник його не слухав. Центральне правительство виявило повну свою безсильність перед краєвим, перед галицьким намісником, та й ще таким потентатом, обдарованим необмеженим довірєм цїсаря, як пок. граф Потоцкий. Замість льояльної безсторонности місцевої адмінїстрації українські кандидати при соймових виборах побачили незвичайне напруженнє всїх органів і засобів адмінїстрації для їх поборювання. Став ся союз на Українцїв по цїлій лїнії: бльок всїх польських партій (з виїмком со-

ціальних демократів) против Українців, союз їх з москвофілами, при енергічній помочи краєвого правительства. Українські партиї потерпіли погром. В новий сойм Українці війшли в такім числї (11), що не могли без помочи епископів внести навіть самостійного запитання. І поруч них введено майже рівночисленну групу ворожого, розгуканого москвофільства, що готовило ся сягнути по ті нужденні привилеї, якими користувало ся українське представництво соймове — місця віцемаршалка сойму і члена видїлу краєвого.

Суспільність наша, настроювана протягом останніх місяців опортунїстично і оптимістично своїм провідниками, підтримувана в надіях на „прихильне“ центральне правительство, на його поміч і впливи, — тепер почула себе не тільки збезчещеною, одуреною, але й безрадною. І так само зацукали ся самі її провідники, не вміючи знайти ся в такій немудрій ситуації, коли показало ся, що всї полїтичні рахунки попереднього року були зроблені без властивого господаря — польського правительства, а шеф центрального правительства, у котрого вони умістили весь полїтичний капітал, зібраний нечуваним напруженнєм сил суспільности — показував ся невиплатним банкротом, і тепер щиро відкривав свою наготу, свою безсилість перед польськими правлячими кругами, та радив українському клюбови порозуміти ся з Поляками що до тих дезідерат, котрих сповненнє взяв на себе віденський кабінет в осїннїй умові. І тим часом як одні в безсилім гнївї присягали ся добити ся зміни намісника, і на першу чергу ставили боротьбу проти нього, не здаючи справи, як таку зміну можна осягнути, — иньші, більш холодні, не знали, на яку ступити: чи тримати ся непримирено-ворожо против намісника, що так безпардонно обдурив їх, чи шукати якогось порозуміння з ним, коли він виявив себе

властивим паном ситуації...

Вистріли 12 квітня вивели, як здавало ся, нашу суспільність, з сього бездорожа. Молодий студент зліквідував по своєму, револьвером рахунок української суспільности з галицьким королятем. Страшенне перераженнє і паніка огорнули польську суспільність. Вони вилили ся у польських мас з інтеліґенцією включно в обридливих проявах брутальности і моральної нїкчемности, в погромах львівських інституцій, уличних нападах, доносах і охотницькій провокації, що відслонили так несподївано-грубо внутрішній зміст „вище культурного елємету“ Галичини. В кругах полїтичних проявили себе в тих холодно-жорстоких циніч-них і перфідних проєктах на zniszczenie Rusi, які аж пізнїйше почали випливати в своїй наготї (вроді краківських конференцій в маю 1908 р., згодом опублікованих в цїлости). В них вилив ся весь відвічний страх галицького Поляка перед пригнобленим, але не задавленим „братнїм народом“ і брак всяких моральних критеріїв в відносинах до нього, груба „шкурність“ сих відносин.

Українська людність була незвичайно розбурхана сими проявами furoris polonici і по тім банкротстві угодової полїтики, яке встигло виявити себе в повній силї до тої пори, можна було сподївати ся, що бодай тепер керманичі галицької полїтики завернуть ся в своїм курсї „реальної“ полїтики. Шеф центрального правительства признав ся в своїй безсильности дати Українцям що небудь важне. Правительство ігнорувало домаганнє Русинів, щоб іменованнє намісника не було дїлом польського кола. Протести против кандидатури д-ра Бобжиньского, що за своєї віце-президентури галицької шкільної ради дав себе Русинам пізнати як незвичайно зручний і витрівалий будівничий польського панованя, — полишили ся без успіху.

Але замість апелювати до народу, замість подвигнути його до такого натиску на правительство, який би показав йому, що не можна далі підтримувати галицьке statu quo, — наші політики всіми силами далі тримали ся опортуністичної тактики й силкували ся вигладити свої відносини до правлящих кругів. На веснянім партийнім нац. демократичнім зїздї (ширшім народнїм комітеті) провідники нац. демократів виступили з гіркими жалями на всїх, хто пхає їх на принціпіальну дорогу. „Принціпіальна політика“ в їх устах звучить як якась наруга над здоровим політичним розумом, як найвищий абсурд, стає якоюсь апокаліптичною бестиєю, а домаганнє принціпіальної політики — найгіршим лихом, яке спало на галицьку політику, причиною всїх бід. Редактор „Діла“, що заступав сей принціпіальний напрям і з сього становища оцїнював парляментарну дїяльність, змушений був уступити з редакції при кінцї лїта. Союз з бар. Беком був задержаний, мовляв для того, аби не звільняти його з неоплаченого рахунку за осїннїй трактат — хоч він зовсїм виразно показав уже себе невиплатним. Але ще більшою несподїванкою були заходи до „зближення“ з польськими правлящими кругами, підняті українськими політиками для установлення modus vivendi з польським елєментом, що саме показав себе таким безмірно ворожим, брутальним і неперебірчивим супроти українства.

Для шефа галицького правительства, котрого кандидатуру так сильно поборювано кілька тижнїв перед тим, українські політики починають всїми способами робити прихильну опінїю, творять лєгенду про його добрі заміри, спасенні змагання до справедливости й законности. Се все в атмосферї переповненій запахом хлопської крови, стрілянь в Чернихові й Фельштинї. Припинено всякий рух між селянством, і з вдоволеннєм вказувано

на брак репресій з боку краєвого правительства. Так, воно не забороняло віч, котрих не скликувано; не давило страйків, котрих не було; не розгоняло зборів, котрі не відбували ся! Заступник українського клюбу на осіннім принятю піднїс перед цїсарем „визначну заслугу“ нового намісника коло уставлення спокійних відносин в Галичинї і зазначив, що своєю дїяльністю він „готов здобути довірє руського населення“. Представник радикальної лївиці українського клюбу, виступивши в парлямснтї против надужить галицької адмінїстрації, піднїс з признаннєм дїяльність нового намісника, його виступи в соймі, признав, що за часів нового намісника адмінїстрація поліпшила ся, і звернув вістрє свого меча на адмінїстрацію низшу, яка, мовляв, не приспособила ся до спасенних інтенцій свого шефа. В устах галицького радикала були се компліменти дуже значущі.

А вже верхом іронії було, коли д-р Бобжиньский, сей давнїй, випробований, незвичайно зручний і енергічний противник українського національного житя, опинив ся в ролї мужа довіря, союзника і дорадника наших політиків, — під час осїннього сесії сойму 1908 р.

*

Ся перша сесія нового сойму зістанеть ся одною з найсумнїйших сторін українського парляментаризму.

Ситуація була незвичайно поважна. Правлящі сфери Австрії не на жарт були затрівожені тим, що робило ся в Галичинї. Цїлий ряд хлопських трупів, від убийства Каганця почавши; криклива агітація москвофілів; „неприродний“ союз Поляків з противодержавним москвофільством; огірченнє Українців; убийство Потоцкого і безконечні процеси за „похвалюваннє убийства“ — все се мусїло трівожити двірські круги, особливо

супроти можливих напружень з Росією в балканській політиці. В сих кругах наростало переконаннє, що так іти дальше не може й треба в Галичині „щось зробити“. Ждали, які домагання поставить українська репрезентація іменем обрабованого і покривдженого під час останніх виборів українського народу з соймової трибуни, перед лицем своїх кривдників, Поляків і москвофілів. В польських кругах відчували вагу моменту і трівожились. Але над усяке сподіваннє українська репрезентація спустила зброю і понатягавши рукавички glacé. заходила ся дивувати шановну публіку своєю „культурністю“, а властиво — невичерпаною смиренністю.

Певний передсмак сього дали поголоски про угодові польсько-українські переговори, що зявили ся перед початком соймової сесії. Наша преса і наші політики запевняли рішучо, що таких переговорів нема, що про угоду нїхто з них не думає. Одначе коли я на ширшім комітеті дня 1/IX н. с. поставив пропозицію, щоб ширший комітет видав комунікат і в нім констатував, що всї поголоски про угодові переговори безпідставні, і для польсько української угоди бракує підстав, — посли завзято спротивили сьому, і їх прихильники переголосували сю резолюцію, що мала на метї не тільки розсїяти трівогу, викликану поголосками, але й розяснити ситуацію взагалї. Наші політики вважали за лїпше лишити ситуацію непроясненою, і участники зїзду розійшли в переконанню, що поголоски не безпідставні, і щось робить ся або приготовляєть ся для польсько-українського „зближеннѧ“, як делїкатно висловляли ся ті, що не рішали ся говорити про угоду.

Провідники нашої політики були збентежені проявами польсько-москвофільського порозуміння, що проявило ся так яскраво підчас соймових виборів, а потім в галицькій дебаті весняної сесії

парляменту, де москвофіл Глїбовицький з повним занедбаннєм всякої гідности виступив в оборонї польського режіму Галичини, і далї популяризовало ся неустанно в польській пресї. Гідність віцемаршалка, правда, перед відкритєм сойму прийняв по давньому митрополит, так що ся справа зійшла з порядку дня; але провідники наші побоювали ся, що членом виділу краєвого стане москвофіл, і се непокоїло їх. Даремно я й иньші дехто силкували ся їх переконати, що не треба надавати великого значіння сій справі, і взагалї польсько-москвофільському entente cordiale (сердечній згодї), бо ся згода не може бути ані щирою, ані довго тривалою; і в усякім разї не варто якимсь запобіганнєм відводити від кроку, який тільки для самих Поляків буде шкідливим (компромітуючи їх). Сї остереження не мали успіху, і соймова репрезентація українська пішла власне сею дорогою: запобігання українськими послами польських кругів перед москвофілами, щоб не дати далї стверднути польсько-москвофільському союзови.

Партийні орґани українські з вдоволеннєм зазначили те здивованнє, яке пережили польські парляментаристи, коли замість різкої, на все готової опозиції зі сторони українських полїтиків побачили безграничну здержливість, на місце гнївного пориву холодні деклямації, замість боротьби формальне „зазначуваннє“. Так малого зрозуміння ситуації не сподївали ся від наших репрезентантів навіть вороги-Поляки, і були приємно здивовані, на втїху українських полїтиків, які вірили, що „заімпонували“ їм своїм джентельменством і „культурністю“. Наші посли ревно працювали по комісіях, багато і гарно говорили в повній палатї; вони неустанно „зазначали своє становище“ против ріжних польських аспірацій, протестували против ріжних польських проєктів

на zniszczenie Rusi, ставили свої проєкти, резолюції, і т. д., але — робили се все так обережно, так льояльно, щоб ані на хвилю не закаламутити доброго настрою господарів „польського парляменту“ та не спинити успішного ходу його „органічної праці“. Посли наші не ужили ніяких серіозних заходів против незвичайно важного закону про межі краєвої культури (т. зв. lex Sala), що був незвичайно важним поступом в автономічних домаганнях польських; навіть в справозданнях з соймової сесії представляли його українській суспільности як річ не тільки не шкідливу, а навіть користну, бо закон докладно виясняє, що саме належить до сфери сойму в справі „краєвої культури“. Через се взагалі ніякої острійшої акції, яку роблено против инших небажаних законів, против сього закону не розведено, і він щасливо дістав цісарську санкцію, і аж та санкція викликала запізнені ляментації в українських кругах.

Провідники соймової репрезентації вважали вказаним навіть підбасовувати нарікання польських автономистів на безглуздий віденський централізм (з приводу незатвердження одної соймової постанови, виїмково користної), і тим вправляли в добрий гумор польських хазяїв Галичини. Мовчки скорили ся вони новоухваленому регуляміновi, що признає тільки польську мову офіціяльною, урядовою мовою нового галицького сойму. Добровільно, без протестів референували по польськи в палаті як референти комісій, немов не відчуваючи тим, яку величезну прінціпіальну уступку роблять вони польському праву, мовчки признаючи галицький сойм соймом польським.

Реального за такі принціпіальні уступки наш соймовий клюб для українського народу не добив ся нїчого. Ріжні дрібні господарські пільги для української людности тої або сеї місцевости

не можуть іти в рахунок, і про сю політику „малих діл“ я поговорю пізнійше, а деякі „здобутки“, в роді резолюції, щоб при закладанню нових гімназій брали ся під розвагу інтереси обох народностей, проявили занадто скоро свою властиву вартість. Одиноким важним здобутком наші посли вважали те, що членом виділу краєвого став Українець; але з вище поданих мотивів не можна було вважати се ніяким здобутком, тим більше, що можна було сильно сумнівати ся, чи навіть при найрізшій опозиції українського клюбу польські політики рішили ся б дати се місце москвофілови. Незадовго стало відомим, що корона через намісника зробила польським соймовим кругам рішучі остереження перед таким кроком, і намісник зробив усе, щоб йому запобігти. А ратуючи польських політиків від компромітації, перед українськими удавав свої заходи за виплив своєї зичливости для українства — і переконав їх у тім. Вони вірили йому й готові були йти за його радами...

Ну, за теж наші посли розвіяли репутацію „гайдамаків“, якими їх атестувала польська преса, і сим успіхом вже могли почванити ся. Польські політики просто розчулені були „культурністю“ наших послів, і генеральний бесїдник консерватист Мілєвский, при найважнійшім моментї сесії — ухвалї буджету, даючи резюме з соймової сесії, зазначив „з радістю“ новий курс руської політики. Жалував тільки, що в Відні та Берлинї, „де так часто висувають проти Поляків, як аргумент, руську справу“, не чули, як згідно і полюбовно рішають Русини з Поляками краєві справи в сїм галицькім соймі. Цїсар на делєгаційній розмові висловив комплїменти за згідну і спокійну роботу галицького сойму, ставлячи його взірцем для иньших соймів, а польські посли на се відповідали похвалами „розважному поведенню українського

клюбу", тим часом як український делєгат головну заслугу в тім признав новому намісникови.

„Цісар вдоволений і Русини вдоволені", влучно надписало звістку про се „Діло".

Вдоволеннє цісаря (і Поляків могло бути одинокою причиною вдоволення української суспільности з соймової сесії, бо було єдиною заплатою за самовідреченнє українських полїтиків. Рішучий момент, коли правлящі круги ждали з української сторони найбільшого напруження боротьби, сподївали ся почути сердечний крик руської обиди перед лицем своїх кривдників і ворогів, був упущений безповоротно.

Ті, що хотїли скористати з виступів українських послів у соймі як з вихідної точки для певного натиску на польське правлїннє Галичини, щоб добити ся від нього зміни відносин до українського елємснту, — мусїли спустити руки перед ідїлєю згідної і спокійної соймової спільної праці польських і українських „розважних" полїтиків.

*

Ся нещаслива угодова полїтика соймова, крім того що так мудро вивела польську сторону з тяжкої ситуації, змарнувала вдячний момент, і т. д., ще й поставила в досить трудне становище український віденський клюб в найблизшій сесії. Парляментарна ситуація наказувала йому бодай тепер прийти до серіозної опозиції правительству. Але після того як українські посли провели в такій святій згоді соймову сесію з польською репрезентацією, як було атакувати центральне празительство, центральний парлямент за те, що вони не хочуть мішати ся в польсько-українську боротьбу, не хочуть заводити санацію відносин? Після того як соймовий клюб в сій сесії дав певну санкцію автономічним змаганням Поляків, як тут було апелювати до центрального

правительства? І яка льогіка була б в горячім натиску на нього по такій „розважности“ супроти властивого противника і ворога?

Обставини укладали ся, правда, так, що в віденськім парляментї українські посли мусїли перейти до рішучого поборювання правительства. Бар. Бек упав перед відкритєм осїнньої сесії і таким чином забрав з собою свій договір з українськими послами, з якого вони майже нїчого не дістали від нього. На чолї правительства опинив ся бар. Бінерт, що вже перед тим дав себе Українцям пізнати як вірний сторож statu quo. Ті скромні концесійки, чи натяки на концесії, які були дані Українцям Беком, були піддані, з нагоди унїверситетської авантури, під цензуру польського кола ex post. В додатку бар. Бінерт заявив усїм партиям, що як шеф урядничого, тимчасового кабінету, він не має права робити нїяких обовязань і приречень, нїяких уступок. Отже для якої небудь „реальної“ полїтики вже не зіставало ся місця — правительство пропонувало служити йому не за плату, а тільки „за ласку“, і можна було сподївати ся, що тепер нарештї наші посли побачать себе змушеними до принціпіальної полїтики, вийдуть бодай з мусу на праву дорогу. Але й сим разом надії не справдили ся, а вийшло більше на старе прислівє: „привикне за возом бігати, побіжить і за саньми“.

Прийшла буджетова провізорія, а хоч тріумф правительства був наперед запевнений, бо мало воно для провізорії дуже значну більшість, то все таки український клюб не відважив ся витримати на принціпіальній позиції, не відважив ся голосувати contra для простого зазначення своєї позиції: український клюб вийшов з палати під час голосования.

Прийшла справа анексії Босни й Герцоговини, рішала ся доля сербського народу, не

питаючи його волї й згоди. Послам дано до зрозуміння, що корона привязує велику вагу до сеї справи й бажає собі голосування за анексією як доказу льояльности для корони і династії. І українські політики не устояли перед сею перспективою неласки — хоч стільки разів заявляли й самі, й через пресу, що поведеннє австрийського правительства з українським народом робить все для того, щоб знищити в українській суспільности всякі почутя для корони. Хоч справа була того рода, що голосувати ся за нею — значило спроневірити ся основним принціпам українського демократизму і свободолюбности, ідеям національного самоозначення, — все таки українські посли голосували за анексією Навіть більше. Українському послови припала сумнівна честь бути генеральним бесідником pro анексії. Соціал-демократи, з яких ще саме перед тим „Дїло“ іронїзувало за їх услужність правительству, дало бесідника contra, а український посол говорив pro. Досить то була рідка нагода для українського посла, не призвичаєного до парляментарних відзнак; але як прийшло ся перед хрещеним світом вибілювати таку „дражливу“ справу, — як раз здав ся до сього Русин. І білив. Казав як умів, навіть на близькість Українців до Сербів і на любов до них покликав ся.

Нарештї в третїй важній для правительства справі — уповажнення до уложення торговельних трактатів, український клюб лишив своїм членам вільну руку. Частина українських послів голосувала за правительственним предложеннєм і уратувала його, бо пройшло воно всього тільки двома голосами.

Уратувало вповнї безкористно, з чистої, платонїчної любови до правительства.

Се було трохи забагато навіть для нашого клюбу, і в новорічній сесії він по стількох про-

грішеннях здобув ся на прінціпіальний крок: голосував против контінгента рекрутів, не оглядаючи на ласку корони, в дуже важкий момент, перед перспективою війни. Але в сій принціпіальности не витримав, і кілька тижнїв потім українські посли уже ратували своїми голосами те саме правительство від прикрої для нього резолюції: немила правительству догана в справі концесії на заснованнє боснїйського аграрного банку була повалена більшістю пяти голосів, саме стількох скільки було буковинських послів. А разом з тим не самі вже тільки Буковинцї, а взагалї всї українські члени буджетової комісії ратували етат мінїстерства судівництва і для того відтягнули ся від голосования. В сій помилцї висповідав ся кілька день пізнїйше перед повною палатою оден з провідників українських послів, випавши з рівноваги, коли мінїстер судівництва відплатив за сей поратунок обороною галицького судівництва перед закидами й домаганнями галицьких послів. „Так говорить член правительства, котре ми уратували", міг тільки скрикнути згаданий посол.

Сумне признаннє!

*

Така в головних зарисах сумна історія блукань нашої парляментарної полїтики по бездорожах опортунїзму. Сумна, бо раз у раз сходячи з ясновизначеної пути принціпіальної полїтики на манівцї „реалїзму", а звідси вже збігаючи на нїчим не оправдані бездорожа „служби за ласку", змарнувала вона не тільки дорогий час, а й дорогий капітал народньої енергії, активности, віри в себе. Не тільки не осягнено нїяких реальних здобутків, але неустанним розмінюваннєм полїтичних завдань моменту на дрібні концесії, на дрібну монету малих дїл, затрачено розуміннє провідних прінціпів нашого полїтично-національ-

ного життя, цїлей і завдань наших змагань. Зневірє і застій заступили місце давнїйшого одушевлення в нашій суспільности. Неконсеквенції, неумотивованість нашої полїтики, котра за якимись недосліджеными подувами може в одній хвилї підняти ся і до чистої принціпіальности і спасти до нїчим не оправданого служальства „за ласку“ — підірвали поважанє до нашої полїтики в кругах двірських, правительственних, парляментарних і соймових. Відзвичаїли рахувати ся з нашими домаганнями, які повинні б бути непохитним дорогосказом, твердим адамантом нашої полїтичної тактики, si non — non всяких договорів, союзів і виступів її.

Представивши отак загальний перебіг фактів нашої полїтики, в дальших статях війду в прінціпіальну оцїнку головних моментів її та значіння, яке мали і матимуть вони для нашого полїтичного житя.

1909, липень.

Реальна полїтика на галицькім грунтї.

Мати змогу вести полїтику реальну, в лїпшім значінню того слова се, розумієть ся, ідеал кождого практичного полїтика. Практична полїтика не забава, не „штука для штуки“, вона ставить своїм завданнєм служити живому житю народа, здобуваючи йому нові підвалини для розвою його матеріяльних і духових сил, для поступу на дорозї добробуту, сили, щастя. Нїякий практичний полїтик не схоче робити з свого народа, з своєї суспільности мученика ідеї, розпинати його на хрестї якоїсь абстрактної теорії, жертвувати його живими, реальними інтересами для якоїсь доктрини (те що й зветь ся доктрінерством). Але з другого боку не досить мати охоту, але треба, як я що йно сказав — мати в самих обставинах змогу вести таку реальну полїтику в лїпшім значінню того слова, то значить здобувати дїйсні, реальні вартости свому народови не окупаючи їх цїною народньої чести і гідности або зрадою основним підставам народнього житя, не платячи за здобуток в одній сфері уступками тяжкими, есенціональними в иньших сферах народнїх інтересів.

Се не так легко, бо нинїшня полїтика, а спеціально полїтика парляментарна давно стала формальним торгом на засадї do ut des (поступаю тобі, або минї поступив). Навіть такі звичайні чинности парляментарні, які здають ся простими формальностями — ухвала буджету, контінґенту рекрутів, приймованнє правительственних фінансових предложень — вони в основі являють ся також дуже важними і далекосяглими компромісами. Партия чи національна ґрупа, яка голосує за буджетом, тим самим пишеть ся на правительствену систему; та що голосує за рекрутом — дає свою апробату на сучасний мілїтаристичний устрій зі всїми його вицвітами. Клюб чи ґрупа, яка підтримує правительство, повинна, очевидно, мати сильне переконаннє, що солїдаризованнє з сучасним режімом, з правительственною системою даного моменту оправдуєть ся важними реальними користями суспільними чи полїтичними. Бо як трудно оправдати полїтику утопічну, що ґонить за далекими, нездїйснимими цїлями, жертвуючи для них живі основні інтереси сучасности, то ще меньше можна похвалити й таку тактику легкодушного жертвування основними принціпами народнього житя, національної чи суспільної програми для обминення неприємного конфлїкту, для святої згоди з сильними світа подавцями всяких благ даного моменту. Кепська фіґура полїтик-утопіст, рицар сумного образа, що заводить у хмари свою суспільність. Але цинїк-реалїст, опортунїст, для якого нема взагалї нїяких дальших цїлей, нїякої ідеольоґії, який цїнить тільки конкретне, що можна зараз розміняти на дзвінку монету посад, субсидій і всяких матеріальних bene, які можна зараз роздїлити між полїтичними приятелями і помічниками, показати і ткнути пальцем перед виборцями на найблизшім вічу? Перший, утопіст, вдаряє принаймнї в вищі струни суспіль-

ности, налягає на ті здібности її, якими кінець кінцем живе і поступає всяка суспільність — здібность жертвувати меньше важним для більше важного, приватним для загального, сучасним для будучого; ціною занедбання деяких користей, шансів, можливостей він гартує принаймні суспільність для дальшого походу, для дальших, важнійших здобутків. Другий грає як раз на матеріалістичних, короткозоро-егоістичних потягах її і деморалізує, дразнячи сі „хрунівські“ потяги.

*

Так, вертаю ся до сказаного: Приємно вести реальну політику в ліпшім значінню того слова, свобідну від опортунізму, то значить не поступаючи ся для певних моментальних користей нічим з основних принципів своїх змагань, не роблячи уступок ворожим тенденціям противника, не жертвуючи дальшими перспективами для біжучих успіхів. Приємно підтримувати правительство і тішити ся ласками подавців сьогосвітніх благ, маючи те переконаннє, що се правительство не веде політики шкідної інтересам соціальним чи національним, що воно одушевлене справді добрими замірами, а в кождім збочінню можна буде його напевно опамятати й завернути голосом суспільної опінії. Приємно інкасувати до національного інвентаря здобутки реальної політики, з тим переконаннєм, що се чистий зиск, не обтяжений нїякими небезпечними пасивами. Приємно, що й казати. Та не все бувають пригожі обставини для такої приємної політики, не всюди ґрунт родючий на її овочі.

Приходить ся мати діло з правительством настроєним неприхильно, ба навіть ворожим, котрого змагання і цїли, цїла система шкідлива, противна інтересам даної нації чи суспільности. Притиснути-б його, се правительство — приперти

до муру, користаючи з свого veto в справах буджетових, рекрутових, законодатних, — змусити його змінити свою політику, свою систему. Крикнути: „Ні сотика податку, ні одної голови рекрутської такому правительству!“ Піти в рішучу опозицію, не попускати ні в яких „державних конечностях“, поки не зміниться система.

Ба, а коли те правительство має своїх поплечників, прислужників своєї політики і на них може безпечно виїздити против опозиції даної групи? Коли воно настільки „реалїстично“ настроєне, що нїчого не робить собі з яких небудь відкликів до справедливости, до святих обовязків супроти народу, суспільности, та брутально переходить над всякими виразами невдоволення і недовіря, певне того, що дві підстави свого панування — гроші і військо — таки матиме, бо знайде в парлямент потрібну більшість для „державних конечностей?“ Тоді, розуміється ся, війна. Революційна атака, або затяжна облога — в гострійшій формі бойкоту, коли на то є відповідні засоби, або пасивна обструкція, коли на бойкот „не викапає“[1]). Дати сьому ворожому правительству відчути свою відпорність на кождому місці і в кождій хвилі, тверду як зелізо, невблаганно консеквентну як сталь. Аби воно почуло, що що має против себе ворога у себе дома, ворога невблаганного, „з добрим умом і твердою памятю“, який не пробачить йому ані не попустить, не промине нїякої нагоди показати йому свою обиду, свою ворожнечу і недовірє, не „пожалує“ бідного правительства в нїяких трудних обставинах, не зігнеть ся ні перед гнівом ні перед ласкою „корони“; не дасть себе спокусити нїякими обіцянками ні делїкатними авансами „високопостав-

[1]) Термін „обструкція“ уживаю тут і далї не в технічнім, парляментарнім значінню, а в ширшім — пасивного противлення.

лених осіб“ та золотом шитих льокаїв, їх хвилевими знаками ласки і „щирого поважання“; не позволить себе спровокувати ні до яких освідчин своєї „культурної висшости“ чи „джентльменства“. Одним словом стане як твердий крісловатий дуб, неподатний на ніякі делїкатні підходи і комплїменти, а стилю нашого непримиреного земляка з Вишні[1]) й скаже його словами: „не надїйте ся нині, не надїйте ся завтра, не надїйте ся по завтрію, в прийдущеє время і во віки віків, аминь!“ І витріває на тім, твердо памятаючи, що кождому вільно пробачати свої образи, але не пробачати великодушно коштом свого народу тої шкоди, яка дієть ся і не перестає дїяти ся тому народови. Покаже тим, що справдї не заслужив, аби над ним і його народом переходили до денного порядку і легковажили його домагання. І діпне таки свого ранійше чи пізнійше.

Бо ніяке правительство, яке б цинїчне супроти своїх обовязків не було, яких вірних мамелюків не мало б в своїм роспорядженню, не знесе довго пожитя з невблаганним внутрішнїм ворогом у себе дома, в вічнім почуттю повного абсолютного відчуження від своїх підданих, в вічнім страху, що колись в рішучий момент нога його може пошпортати ся на сїм совзькім місцї. Ранійше чи пізнійше воно почнє серіозно шукати полагодження сеї ворожнечі та прийде до переконання, що „система“ мусить бути змінена для осягнення порозуміння. В конституційнім житю, де нїкого не можна вийняти з під закону зовсїм. не можна видати aquae et ignis interdictio[2]) нїякій суспільній чи національній групі, — всяка хоч трохи значнїйша група витрівалою і консеквентною рішучою опозицією ранійше чи пізнійше дібєть ся уваги і поважання для своїх постулятів.

[1]) Івана Вишенського.
[2]) Виключити з суспільности.

І очевидно там де не можна добити ся від правительства чи правлящих сфер сповнення своїх оправданих домагань звичайною парляментарною дорогою, за ціну признавання „державних конечностей“, там де приходить ся стрінути ся з ворожою системою, а не простим непорозумінням, — там така рішуча обструкція „аж до скутку“ являєть ся одинокою дорогою до поправи відносин. Инакше сказавши — вона в таких обставинах зістаєть ся єдиною дорогою реальної політики для даної ґрупи чи народности в данім моментї.

*

Але, — скажуть мині на се мої галицькі читачі, до котрих се пишу, — нащо викладати так докладно те що й без того звісне кождому? Всї знаємо, що правительственний режім, під яким живемо в Галичинї, глубоко і безнадійно неприхильний нашому національному житю; що наше політичне житє в руках нашого історичного ворога, і політика правительства супроти нас диктуєть ся польськими політиками, що не мають иньшої мети, як переробити нас на вірних слуг польської річипосполитої, або — задавити наше національне житє під гнетом польськости Австрийські політики, супроти того, в відносинах до українськодо елєменту поділяють ся на дві категорії — таких що не хочуть нїчого зробити для українства і таких що не можуть нїчого для його зробити. Перші дивлять ся на українство крізь українофобську призму і свідомо віддають його на паству Полякам. Другі може і не вважають з австрийського становища таке жертвуваннє Полякам Українців за вказане і корисне, але знають, або довідують ся згодом, що польське veto загороджує дорогу всякій пробі змінити систему супроти Українців, всякій серіозній уступці для

них. І кінець кінцем всякі обіцянки австрийських правителїв кінчають ся порадою поговорити на тему українських потреб з польським колом. Так незмінно кінчають ся всякі „угоди“ і „умови“ австро-українські. Такою радою закінчив Каз. Баденї, розпочавши угоду в ролї австрийського намісника; такий був кінець останніх трактатів з бар. Беком, що теж почав контрактом з українським клюбом, приобіцявши йому купу ріжних великих і малих грушок на вербі, а кінець кінцем відіслав до польського кола, заявивши свою готовіть посередничити в переговорах з ним. Австрийське правительство твердо стало на тім, що без польського placet воно не може робити нїяких уступок Українцям. Ну, а польське placet сидить в зачарованому колї. Доки Українцї борикають ся з польським панованнєм, їм не можна нїчого попустити з польського стану панування. А як скапітулюють і простелять ся перед Поляками — то не буде пощо і уступати українству, не буде чого закаламучувати новими здобутками його спокійної аґонії — нехай лїпше тихо вмирає. І поки австрийське правительство не рішить ся трактувати Українців як австрийську народність, а не польських підданих, поки не відважить ся сповняти українських постулятів без огляду на волю Поляків — доти не може бути мови про якесь порозуміннє з австрийським правительством. Доти можуть бути тільки якісь маловажні зривки, що супроти ворожої загальної системи не мають нїякого значіння, депреціонують ся в нїй і не варті того, щоб за для них обслабляти свою опозиційну лїнїю та розвивати переконаннє в правлящих сферах, що українські представники можуть вдоволити ся будь якими дрібницями. Не дрібні концесії, а основна зміна системи — се стало окликом української суспільности Галичини. Ним стріла вона вона двадцять лїт тому назад Баде-

нівську угоду, і відвернула ся від неї, невважаючи на те, що авторитетні й поважані нею політики взяли участь в сій угоді. І в наведеній (в попередній статї) недавній директиві Народнього Комітета – начальної управи найбільшої і найвпливовійшої української партії, бачимо той сам постулят: добивати ся з м і н и с и с т е м и і до того часу не йти на нїякі угоди з правительством за якісь „концесії".

Так міг би подумати або й сказати не оден читач, прочитавши сказане вище. І він був би правий остільки, що постулят консеквентного вимагання від правительства зміни системи, дорогою рішучої опозиції, або те, що зветь ся звичайно, не зовсїм точно, постулятом „п р и н ц і п і а л ь н о ї політики"[1]), справдї став в Галичинї від давна ходячою фазою. Але приглядаючи ся тому, якими дорогами йде та політика не в фразах, а на дїлї, приходить ся думати, що сей постулят висить на язиках, але слабо сповняєть ся, і очевидно з того — не дуже серіозно і висловлюєть ся або приймаєть ся. Перегляд галицької політики за недовгі роки, зроблений мною в попередній статї, думаю, показує аж занадто виразно, що політика ся була і зістанеть ся чим хочете, тільки не політикою консеквентної, рішучої опозиції правительству usque ad finem — аж до зміни нинїшньої неприязної українському народови системи. Була вона одним довгим ланцюгом неконсеквенцій в відносинах до центрального і краєвого правительства беручи її з сього становища — та і з усякого иньшого.

[1]) Не зовсїм точно, кажу, бо зміна системи се цїль, а принціпіальність характеризує загальний характер політики; щоб політика була принціпіальною, не досить, щоб цїль, як в данім разї, відповідала принціпам нашим, але щоб і осягала ся вона в згодї з сими принціпами, а не дорогою опортунїстичною, то значить жертвованнєм принціпів для осягнення поставленої мети.

Се тяжкий, непростимий гріх галицької політики, що тяжить на нїй не від нині, а від цїлого останнього чверть-століття, то значить — на всїй галицькій українській (народовецькій) політиці. Українські народовці досить рано оцінили ситуацію зовсїм вірно, в тім дусї як се схарактеризовано вище: що треба домагати ся не дрібних концесій, а зміни системи, не дорогою принагідних дрібних творів, а консеквентним, витрівалим натиском, аж міродайні сфери рішать ся відступити від свого трактування Галицької Руси як приватного майна польського. Але вірно оцінивши ситуацію і зробивши з неї зовсїм вірний льогічний вивід, ся галицька політика нїколи не могла устояти ся на вибраній нею позиції. Все в рішучий момент спокушав її сатана „концесіями“; зачинало ся від системи, кінчило ся дрібними здобутками, і за ним тратили ся роки витрівалости, абстіненції, пожертвования. Адже і Баденївська угода зачала ся з умови „про зміну системи“, а скінчила ся на „здобутках“ — одно асекураційне товариство, одна гімназія, одна катедра університетська. Точнїсенько як отсе з бар. Беком: зачало ся з системи, скінчило ся — не знаю, як кому здаєть ся, а по моєму — на самій концесії українському земельному банку.

І так воно все, в більших чи меньших розмірах. Розмахуєть ся наша політика на „рішучу опозицію“, розмахуєть ся; підіймає народню відпорність, підіймає. Але в рішучий момент, коли вона справдї стає правительству в чімсь ненарученою, — завсїди знайдеть ся на українську копієчку чортова дірочка. Вищерить котрийсь „високопоставлений“ зуби до наших шановнїйших послів, помаже по губах; дасть „вінка“ корона; знайдеть ся якийсь „дійсно прихильний нам мінїстр“, і пішло все прахом. Піде по краю пароль тихо, не товптесь, панам на запятки не наступіть, не спо-

лоште „щасливої констеляції“, не утрудняйте становища „незвичайно прихильного міністра“, не дражніть корони. Присяде нарід, прикра для правительства хвиля промине, „незвичайно прихильний“ міністр покажеть ся неприхильним, або переконаєть ся що „невважаючи на всї бажання він для Русинів без згоди польського кола нїчого не годен зробити“, коротше сказати — „хоче, а не може“. І остали ся наші шановнїйші посли з тим що на губах від мащення зістав ся приємний смак, а суспільности, посумувавши над змарнованим часом і зусиллями, приходить ся починати знову з того місця, де вона була перед роками. Преса починає заводити „на остру нуту“, посли ударяють на правительство, нарід починає помалу розмахувати ся знову, і т. д.

Сумно се, і Боже мій — як сумно! Раз помилка, другий раз помилка, але коли „двадцать лѣтъ на ефтомъ самомъ мѣстѣ“ перевертаєть ся наша полїтика — то се дає дуже несеріозне свідоцтво не тільки нашим політикам, а й цїлій суспільности, цїлому народови.

Суспільність, що правда, може звиняти ся своєю безрадністю: посли не приймають її директив, не раз таки не хочуть приймати нї їх нї взагалї критики своєї полїтики, вважаючи критичну оцїнку полїтики питаннєм особистим, справою довіря до них. Часто буває вперед звісно, що директиви „принціпіальної полїтики“ посли не бажають і не приймуть. Посольська репрезентація фактично буває вповнї назалежною від суспільности, маючи тверді підстави в тім, що являєть ся фактичним нашим національним правительством. Все се так. Але вини суспільности не можна таки не признати.

Коли посол знає, що його дїяльність в кождім разї буде акцептована і похвалена; коли — як я сам був нераз тому свідком навіть за сї два

останні роки — партийний зїзд заявляєть ся за „принціпіальною“ полїтикою — за безоглядним поборюваннєм ворожої системи, а заразом приймає резолюцію якого небудь посольського підсусїдка, щоб зїзд „не вязав своїх послів“, а дав їм вільну руку „в тактиці“, „з огляду на можливі не передвиджені зміни ситуації“ — то трудно дивудати ся послам, що не беруть серіозно того, чого не бере серіозно сама суспільність, чи її репрезентація — партийний зїзд її „найбільшої й найвпливовійшої партийної орґанїзації“. Носити на язику постулят принціпіальної полїтики і давати в тактиці „вільну руку“ — се значить деморалїзувати послів. І наша суспільність безперечно деморалїзує своїх послів — так як посли знов деморалїзують свою суспільність, випадаючи з ролї від часу до часу та при кождій сильнїйшій спокусї заохочуючи суспільність розміняти принціпіальну полїтику на полїтику концесій, „малих дїл“.

*

Сидїв я на селї, де „дїдичить“ збанкрутований польський панок. Село гірське, його єдиний капітал — основний і оборотовий, се смерековий лїс. Обертати сим капіталом можна, запустивши лїс на 80—100 лїт і потім подїливши його на відповідне число районів та вирубуючи по одному. Се єдиний раціональний спосіб експльоатованнє сього капіталу, ужитковання сих камінистих „ґреґотів“. Але збанкрутований панок не може так господарити. Він не може засївати сих гір лїсом і чекати десятків лїт, йому треба зараз, хоч кількадесять банок, і він дає на зруб тоненькі як сїрники смереки, не засїває лїсів, марнує ґрунт.

Коли я придивляв ся господарству отсього дїдовода, мені часто пригадувала ся наша галицька полїтика. Теж саме дїдоводство. Не мо-

жуть витрівати, вичекати. Знають на память, що одинока раціональна політика, се вирeченнє дрібних здобутків на користь затяжної обструкції для осягнення основних змін в системі. Але будьте певні, що від часу до часу якийсь шановний політик все утне своє praeterea censeo: „ми нарід бідний, принціпи принціпами, а нам би паралєльку тим часом"... І злими очами буде їсти вас, коли почнете доводити, що не можна ж продавати національні постуляти за паралєльку чи катедру. „Де нам до людей, нам обносочки які небудь при нашій бідї". Се за шкурою пищить. Як не говорить ся для доброго тону, то відчуваєть ся що хвилї. Все політичне освідомленнє іде власне на викоріненнє отсеї дїдівської малодушности. І розуміють ся, при всякім прояві такої малодушности не тяжко б було нашим провідникам малим накладом праці й часу витолкувати давно звіснями, на память вивченими аргументами, що нїякі концесії не заступлять корінної зміни системи, що значіннє сих концесій зникаючо мале при нинїшнїй системі, яка невтралїзує їх позитивні сторони, а основна зміна системи може бути осягнена не дрібними торгами і угодами, а витрівалою, затяжною облогою, без перемир і складань зброї.

Але щож! Від часу до часу, все заходить така ситуація, що самі провідники впадають в ту дїдівську нуту і починають говорити на тему, що неможна сподївати ся відразу перелому, „треба здобувати собі бодай етапами якусь можність дальшого розвитку". Або патетично відкликують до соток листів, бажань і поручень, з якими звертають ся до послів їх виборцї, взагалї наша суспільність. „Той просить допильнувати його подання, той рекурсу, там неправне перенесеннє, там субвенція на якісь національні цїли. Приходить ся день у день ходити від шефа до шефа, треба підтримувати якісь людяні відносини. Домагаєте ся

помочи в тих справах — мусите годити ся, що ми стараємо ся зближити ся до правительства, бути в контакті з ним, щоб ми могли нести сю поміч нашій бідній суспільности. Що могли б ми зробити, ставши на непримиримо-опозиційній позиції? що сказали б ви самі, як би почули від нас — ми ведемо принціпіальну політику і не можемо нічим вам служити?" і т. д. Або глубокі іронізовання в тім роді: „Домагаєте ся принціпіальної політики, зірвання з політикою здобутків, і заразом домагаєте ся, щоб посли виторговували такі непринціпіальні здобутки, як субвенцію на те або иньше товариство"...

Нїщо не дає такого свідоцтва убожества нашого політичного розвитку, як отакі резонування людей, що підіймають ся бути політичними провідниками нашої суспільности, а можуть з такими аргументами звертати ся до неї! Глибоко деморалізаційний вплив таких випадів сам по собі — але тепер перед усїм одмітимо отсю недорічність:

Чи ті люде що звертають ся до посла з своїми особистими чи громадськими прошеннями й порученнями, справді поручають послови спродати національну політику за ту субвенцію, чи за полагодженнє справи, яку свому послови поручають? І чи п. посол такий безрадний, що не міг би дати відправи якомусь наївному петентови з під темної звізди, який би поручив його справу полагодити „ціною крови" українського народу, запродавши ся задля користного полагодження його справи?

Широко розповсюднений звичай (не тільки в Австрії), правдиве „звичаєве право" посольське вимагає, щоб посол крім загально-політичних справ не відмовляв помочи в ріжних конкретних, навіть персональних, не тільки громадських справах, в яких його виборці, чи взагалї члени су-

спільности звертають ся до його як до особи авторитетом громадського довіря уоруженої для заступництва інтересів своєї суспільности. Але чи вимагає се від нього, аби він, щоб бути помічним своїй суспільности, тримав ся правительственної політики? Коли виборці хочуть мати правительственного посла, то можуть собі такого вибрати; але щоб опозиційний посол, вибраний під знаком опозиції, вважав своїм обовязком вести правительственну політику, аби здобувати субвенції для краєвих товариств, чи бути добрим ходаком в ріжних порученнях, які дають йому „з краю?“ Якби так котрий посол з лївиці росийської думи мотивував свій перехід з опозиційної політики на правительственну тим, що йому в ролї правительственного посла наручнїйше буде ходити просити за невинно арештованих, або за ріжних засланих?

Таж так міркуючи можна вивести, що й адвокат, аби мати успіх в судї, перед трибуналом і т. д., обовязково повинен бути „хрунем“, щоб мати на своїй сторонї прихильність судїв, яка певно „все богато значить“ у всяких справах. Але адвокати не вважають своїм обовязком хрунити ся, тому що вага кінець кінцем лежить в здібностях адвоката, а не в тім що він dobrze widziany в судових сферах. І розумний, тактовний, пильний, впливовий посол з крайно-опозиційних партий мабуть має більше шансів „виходити“ субвенцію чи якусь иньшу справу, ніж якесь Stimmvieh з ультра-правительственної партиї.

„Непринціпіальні здобутки“, як показує сама їх назва, не можуть бути мотивом для уступок з „принціпіальної політики“; сеж повинно бути саме собою ясне. Крайно опозиційне становище клюбу не позбавляє ні його in corpore ні поодиноких послів змоги, не нарушуючи загального напряму своєї політики, вести буденну роботу, пильнуючи дрібнїйших справ чи то в повній палатї,

чи то по комісіях, чи дорогою особистих інтервенцій у властей. І так можуть здобувати ся ті субвенції чи полагоджувати ся ті справи що поручають ся послам — без шкідного впливу на загальний напрям політики. Коли ж би зайшла навіть така ситуація, що посли з тактичних мотивів вважали б потрібним припинити сю буденну роботу для якого небудь сильнійшого ефекту, то розуміють ся — суспільність дала б собі витолкувати і се та в інтересах загальної політики вирікла ся б такої помочи послів. Розуміють ся, дала б собі витолкувати припиненнє по цілій лінії, а не таке припиненнє на вибір: для тих кругів, що разом з жаданнєм принціпіальної політики дають послам розгрішеннє на всякі збочіння від принціпіальної політики, посли готові здобути всякі „непринціпіяльні здобутки", а заразом для непримирених ворогів опортунїзму тіж посли матимуть відповідь, що „принціпіалісти" не можуть ждати від послів нїякої помочи, коли поборюють політику концессій, — не тільки в своїх справах, але і в справах інституцій, які ведуть прихильники принціпіальної політики.

На такім становищу з рештою не міг би стати нїякий посол, що шанує свою гідність народного заступника. Бо се б було рішуче надуживаннє посольського мандату, політика не громадська, а котерійна, політичне гешефтярство. Се булб б перенесеннє в суспільні відносини тих способів, якими правительство купує собі партизанів і деморалїзує суспільність. І супроти таких послів як і против такої деморалїзаційної тактики правительства, мусїла-б виступити, опозиція безоглядна і рішуча, для оборони національної політики від котерийних спекуляцій.

*

Се все повинно бути ясно, як азбука. Але не минає кількох років, щоб наші провідники не угрузли в драговинї „непринціпіальних здобутків“ та не розгубили при тім всього, придбаного принціпіяльною полїтикою попереднїх лїт. Пятнадцять лїт тому, як я що йно прийшов до Галичини, чув я міркування тодїшнїх угодовців на тему здобутків етапами: „Не можна так легковажити „якась там паралєлька“!... Нам сього року паралєлька, і на другий рік паралєлька, — то ми за кілька років бозна як далеко будемо“...

На перевірку показувало ся, що сього року може й удало ся б дістати паралєльку, заплативши за неї всїм моральним престіжом партиї, всією боєвою енергією суспільности. Але на другий рік вже не було б нїчого: на третій рік — такаж сама пуста компромітація, і кілька лїт проходило в тім, що суспільність місила глину на однім місці, не поступивши нїчого наперед в сфері своєї полїтики, і зіставши ся з тою єдиною паралєлькою (котра, в додатку, при нинїшнїй системі, під нинїшним режімом польської ради шкільної і всеї „украйовьоної“ адміністрації показувала ся теж не багато вартою). Житє тим часом ішло незмірно наперед, польський стан володїння незмірно скріпляв ся, використавши пильно те все, що попущено йому було в періодї угодових чи компромісових відносин, „зближень“ чи „шукань modus vivendi“ чи як там хотїли його делїкатно назвати. І по кількох лїтах змарнованого часу, змарнованої енергії і важних упущень на користь противника починали на ново організувати „опозиційний настрій“ і рішучо „опозиційну полїтику“.

Польська коляса валила собі чвалом; українська балагула ледво лїзла, застрягаючи на довгих попасах з безконечними переговорами про modus vivendi і відстаючи все більше й більше. Житє українське, правда йшло все таки наперед,

але йшло не завдяки політичним здобуткам, а незалежно від політики, тим напруженнєм бойової енергії громадянства, яку хоч паралїзували і ослабляли політичні неконсеквенції, але не могли вповні стримати інстинктового, елєментарного руху.

І от по пятнадцяти лїтах, по стількох научках, при обставинах далеко гірших, де напруженнє зросло, де ілюзіям згідної полагоди не лишило ся вже н і я к о г о місця, ще раз з уст тих уже що колись собачили старих угодовців та ухваляли їм висловити „вирази нечуваної погорди", — прийшло ся почути про умову з правительством, бути свідками, як українську політику запряжено ще раз до правительственного воза за ціну одного банка, одної гімназії, двох катедр, і т. д, — точнісенько як в 1889 р. Знову почули ми про „незвичайно прихильного нам" міністра президента; довідали ся, що цілий ряд міністрів були вже основно поінформовані про потреби української людности, тільки на жаль уступили вони в самий момент, коли були готові показати себе чимсь позитивним (австрийські міністри мають звичайно то до себе, що як раз тоді уступають, як доходять якогось понятя про українську справу). Побачили ми навіть „готового на все добре" намісника, що трохи не цілий рік подавав добрі надії нашим політичним сферам, аж поки вони не переконали ся, що його система допікає ще гірше, ніж режім його попередника. Роки найдорожшого часу і найбільших напружень енергії нашого народу змарновано на нові експерімепти всяких modus vivendi, в напрямі „непринціпіальних здобутків". І нарештї — воєнні фанфари, поклики „на віча!", ляментації над „ударом нанесеним в саме серце українського народу" — соймовим lex Sala, против котрого не зроблено нїчого серіозного свого часу (порівняти так-

тику соймового клюбу супроти нього хоч би з тактикою принятою супроти закону про рентові оселї або в справі станиславівської гімназії)...

Знову все з початку і чи лише не до нового угодового експеріменту, який змарнує знову все?

Ех, де б ми були, як би пятнадцять лїт від краху баденївської угоди були витримали в консеквентній, рішучій опозиції, без сих заячих скоків, які лише виховували в противнім таборі переконаннє, що українська опозиція тільки прелюдія до угодових переговорів, в котрих можна збути українську полїтику чим будь і відіслати „з квітком“!...

І коли тим скокам буде нарештї кінець?

1909, серпень.

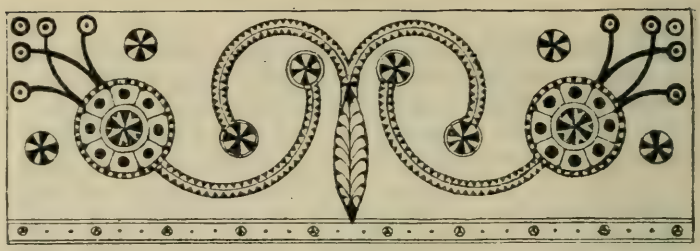

„Малі дїла".

Вертаю ся знову до розпочатої розмови на тему хибної галицької полїтики. Materia inchoata porro tractatur, — nondum absolvitur [1]).

Знову до дїдівського убожества галицької полїтики — її просто органїчної відрази до принципіальности і характерности, витрівалости і консеквенції.

На свіжого чоловіка вона робить вражіннє якогось морального калїцтва, полїтичної непочитальности.

Робить незвичайно тяжке вражіннє, і справдї тяжко шкідлива особливо на галицькім грунтї, — грунтї на котрім взагалї нїчого доброго окрім витрівалости тепер і не можна виплекати. А й сей одинокий добрий галицький овоч наші городники своїми експеріментами заморюють до останку.

*

Минї здаєть ся, що історична доля Галичини віками впливала на пониженнє в тутешнїй українськый людности елєментів ініціативи, смілости, активности, і заступала їх прикметами пасивної

[1]) „Продовженнє розпочатого, але ще не кінець" — з шкільної латини.

витрівалости, пасивного завзятя, упертости. Впродовж довгих віків Галичина була резервоаром, збірником, де шукала захисту українська людність полудневих і полуднево-східніх просторів під натиском степової людности. Була свого роду тихим і тїсним запічком, де хоронили ся люде, яким наприкряло ся більш рисковне, трівожне, але і більш дозвільне житє полудневих погранич. Все енергічнїйше, сміливійше, богатше ініціативою тягнуло з Галичини на полудне і на схід, між те дозвільнїйше, рухливійше, горячійше житє. На місцї лишало ся пасивнїйше, важче, органічно не здатне до риску, до боротьби. І коли житє на пограничах ставало тяжшим, — знов таки перші сунули відти у галицький запічок елєменти найменьш витрівалі, „приклонники блаженного спокою", тим часом як люде енергічнїйші довго ще силкували ся удержати ся на верхах нової степової хвилї, і навіть зіставали ся на все серед тої грозової навали.

Екстензивна сила сього галицького збірника була велика. Не тільки сусїднї подільські простори заповняли ся раз у раз галицькою людністю; народня ономастика й иньші факти вказують на росповсюдженнє галицької кольонїзації на Поднїпровю, в Київщинї, і на Заднїпровю — в Полтавщинї. Але ся екстензивність не тільки ослаблювала Галичину, — вона робила серед галицької людности певного рода добір на її некористь, бо громадили тут поклади пасивности й інерції. Розуміють ся, галицьке житє теж не було ідилїєю. Перші столїтя історичного житя українського народу наповнені неустанною, завзятою боротьбою полїтичних організмів українських і польських (почасти і угорських) за західнє пограниче, вічними пограничними війнами, про котрі багато знаємо навіть з припадкових записок лїтописей, хоч вони донесли нам лише денещо. Потім

наступили століття поневолення сього західнього українського погранича польським елєментом, довгий і тяжкий процес економічного і юридичного обрабовання українського елєменту. Про те Галичина в порівнянню з богатьма иньшими українськими землями була все-таки найспокійнїйшим, найлїпше загосподареним кутом, і його міцно тримали ся елєменти, що над усе готові були цїнити ту мінїмальну забезпеченість і спокій, який давало тутешнє житє, хоч би й цїною пониження, зречення з прав горожанських і людських.

В обороні свого істнования, своїх традицій національних, етнографічних і культурних прикмет тутешнїй український елємент виявив богато витрівалости, опору й пасивної сили. Тут виробив ся сей славний тип „упертого Русина“, з елястичністю гуми (резіни), яку можна всякими способами мняти, давити, гризти — але не перекусити. Галичина може хвалити ся тим, що з півтисячолїтнього поневолення, обрабована з усяких матеріальних і культурних засобів, донесла до наших часів свою етнографічну фізіономію, свою національну свідомість, свої культурні традиції. Високого признання варта проявлена нею, поруч такої сили консерватизму, вихованого віками, незвичайна енергія відродження, розвою й поступу, що зараз же давала себе знати, коли зявляла ся яканебудь мінїмальна можливість її проявити.

Але з другого боку даремно шукали б ми чи в старшій історії Галичини, чи в новійшому житю її сміливого злету „в сферу неможливого“ — відважних безоглядних виступів, серіозного рискования для осягнення своїх плянів і мрій. Сміливих поривів, безоглядної відваги не видно в тутешнїм житю. Се не те що східня Україна, де небезпечність житя виховувала в людях сміливість, ріск, нахил до ширших перспектив, здібність цїнити осягненнє поставленої мети вище над

всякі матеріальні рахунки, готовість все поставити на карту за здійсненнє того, що ставило ся вище над спокій, вигоду і саме житє.

Се відбило ся і на сучаснім житю. Галицьке житє вражає чоловіка з України своїм так би сказати — філістерським характером: дрібноміщанським привязаннєм до всякої хоч маленької матеріальної вигоди, страхом перед ріскованнєм, відразою просто фізичною до всякого жертвования інтересами моменту для якоїсь дальшої мети, навіть своєї власної, і так само для цїлей чи справ публичних або національних. Є карність національна, якої не знає иньша Україна; є певне decorum національне, виховане віками оборони свого національного істнования, і воно держить в своїй власти суспільність і чоловіка. Але заразом є непереможний нахил — як найменьше поступити ся для сих національних вимог з свого матеріального добра — обійти ся по можности язиком, викрутити ся голосними фразами і — скінчити на них.

Я памятаю як ся напушиста фразольогія, що так відбивала від крайнього привязання на дїлї до всього, що пахне заробітком чи карієрою — нераз прикро вражала мене, особливо в молодім поколїнню галицькім, в молодїжи — рівняючи її до молодїжи росийської України, що визначала ся в тих часах таким безмежним самопожертвованнєм, таким щирим ідеалїзмом, який не позволяв на йоту розійти ся слову і дїлу. Особливо лягли менї важко на душу враженя великої сецесії студентської 1901 р. Хвиля була рішуча, настрій був піднесений, молодїж з патосом заявляла про велику жертву, яку складає вона на національнім жертвеннику, йдучи на вигнаннє, зрікаючи ся всїх благ і вигод для народньої справи. Говорила щиро, перейнята переконаннєм, що справді велику жертву приносить. І серед сих па-

тетичних фраз як справжній крик природи, з уст сеї самої молодіжи залунав поклик „до батьків“:

Молодіж зробила своє, вона зложила на жертвенник народу свою будучність, свої вигоди і карієру. Тепер ваша черга, батьки! Подбайте, щоб молодіж не потерпіла ніякої шкоди від сеї жертви, не звихнула нею своєї будучности.

Батьки поставили ся: зложено велику національну складку і роздано стипендії всім сецесіоністам. Приложено всі старання, щоб ніхто не потерпів ніякої шкоди через сецесію, не стратив ніодного семестра за своє пожертвованнє. Се справді й було осягнено, завдяки щирому спочутю суспільности. Се було гарно, се було б любо бачити, — як би, перше, се не обезцінювало самої жертви, друге — як би такий поклик не вийшов з кругів самої молодіжи; третє — як би в сім епізоді не просвічувало все те ж галицьке філістерство, сей крайній нахил до minimum-а звести всяку жертву, всякий матеріальний ущерб від ідейного виступу, від національної жертви — підстелити соломки під кождий сміливійший про око крок.

Розуміють ся, можна багато сказати в оправданнє, чи в оборону сеї тактики: національна економія велить вести боротьбу і розвязувати свої національні завдання можливо малими засобами і тратами; спеціяльно треба дуже дбати про збільшеннє інтеліґентної верстви і берігти її кадри в виді молодіжи академічної й ґімназіальної, і т. д. Все се правда. Всяке філістерство знайде тисячі зовсім вірних і справедливих аргументів в свою оборону. Але кінець кінцем всім тим тисячним добрам жертвуєть ся вправдї одно, але те власне що найціннійше в чоловіку, чим стоїть і поступає людське житє — ідеалїзм, ідейність, готовність для мотивів ідеольоґічних жертвувати „реальними“ вартостями даної хвилї.

*

Я не приклонник ідей історичного фаталїзму і не думаю, щоб певні впливи історичного процесу незмінно, як первородний гріх, впливали потім до скончанія віка на житє даного народу як його фатум. Я вірю в велику силу самоозначення колєктивного чоловіка, людської громади, і в широку сферу дїлання сього самоозначення. І охарактеризованих вище прикмет галицької суспільности не вважаю незмінними, вічними... Навпаки сподїю ся, що при тій живій силї відродження, розвою й поступу, яку проявляє ся найживійша й найцїннїйша нині частина нашої української вітчини, згодом переживуть ся в нїй ті прикмети пасивности і філїстерства. При розбудженій активности народу такі прикмети можуть переживати ся навіть дуже скоро. Але в данім моментї приходить ся рахувати ся з сею спадщиною сумних віків ще дуже сильно у всїм, а в тім і в полїтиці.

„Рождений для повзання лїтати не може". Очевидна річ, що при теперішнїм укладї галицького характера цїлком безнадїйною утопією булоб думати про якусь революційну полїтику на галицькім ґрунтї. Як в минувшинї ми не знаходимо в галицькім житю сливе нїде яскравого проблиску революційної сили (рухи 1648—9 р. не можуть іти в рахунок) — так і тепер нема на се нїяких познак чи надїй. Се мусимо собі сказати в очі по щирости, дарма чи се буде приємно чи неприємно. Та й, думаю, нїкого тим дурити! І в правительственних і в польських кругах давно переконали ся в безплодности погроз революцією, якими від кількандцятьох лїт страшить їх галицька українська преса: мовляв, ще крапля і переповнить ся чаша терпеливости народньої, і народ український вчинить росплату! Тих крапель за сї роки в нашу чашу нападало подостатком, але міра терпеливости нашого народу не напов-

нила ся. В галицькім Українці нема нїчого революційного. Його героїзм пасивної натури. Галицький тип — се „хитрий Панько“, клясично описаний Мартовичем. Він буде брати ся на всякі способи, щоб сповнити свій громадський чи національний обовязок; знесе всяку поневіру; пролїзе комином, коли не пустять дверима; але відповісти активним опором — він не зможе. В крайности він підставить груди під баґнет, як ставили їх Каганцї; але не подумає вихопити баґнета і обернути його другим кінцем. Се тип мученика, а не тип героя. Виїмком був атентат Сїчинського, але виїмок тільки підчеркує загальне правило. Ентузіязм, викликаний ним серед галицького громадянства, серед цїлої людности, для мене пояснює ся власне його виїмковістю. „Як? наш чоловік здатний на щось таке? може відважити ся на подібний акт?!“ І се захоплювало людей навіть меньше всього охочих оправдувати якесь насильство, тим меньше — убийство. Але, повторяю, виїмковість тільки підчеркувала загальну нездібність Галичанина до терористичних актів, до агресивности активної боротьби.

Революційна тактика на галицькім ґрунтї неможлива. Але нездатні до революційної боротьби, галицькі Паньки — дорогоцїнний, незрівняний матеріал для тої пасивної обструкції, яку я представив в попереднїй статї, признаючи за єдину можливу раціональну полїтику в нинїшнїх обставинах галицького житя. Незмірна витрівалість, холодне завзятє і упір, — всї сї прикмети, виховані віками галицького житя, при відповіднім проводї можуть чуда доказати. Се знають усї, хто мав дїло з галицьким народом; інтелїґенція слабша, але і з нею можна богато зробити, як би полїтичні провідники самі не збивали її від часу до часу полїтикою дрібного опортунїзму, проповідю „малих дїл“.

*

„Малі діла“ взагалї мають лиху репутацію. У них, розуміється ся, завсїди єсть багато своїх прихильників і оборонців — тих „тихих патріотів“, що вибирають своїм дїлом спокійне і вигідне особисте житє під покривкою сих малих дїл, на те, мовляв, щоб „робити своє маленьке дїло“. Але в житю цїлої суспільности проповідь малих дїл виступає звичайно в моментах депресії і малодушности. Знаходить вона загальне спочутє, коли по вчинених зусиллях, особливо зусиллях даремних, невдалих, суспільности бажаєть ся спочинку, і для того — спокою, спокою, перед усїм і над усе спокою. Або сей прапор вивішують, коли хочуть делїкатно викрутити ся від обовязків, які кладе на суспільність даний момент, по просту сказавши — хочуть схрунити, за перепрошеннєм.

Тодї починають на ріжні тони і способи повторяти переконаннє, що „наше время не время широких задач“, як формулував сї говорення російський сатирик.

Починають ся нагінки на всяку ідеольогію, дотепкування з теоретиків, що ходять по хмарах; горячі заклики не дивити ся дальше свого носа, не підіймати ся вгору, а спускати ся на дно, в саму гущу практицизму.

Даєть ся загальне позволеннє розмінювати на безконечно малу монету дїл (або й фрази про дїла) свої обовязки перед суспільністю і часом, а заслонивши ся сими малими дїлами — віддавати ся пильнованню своїх власних малих і великих інтересів чи взагалї жити „в своє удовольствіє“.

От через се й усякі усильні розмови на тему малих дїл викликають несмак і підозріння, що за сим криєть ся щось не добре — або моральне банкротство суспільности, або прелюдія до грандіозного хрунївства, якого самі ініціатори не ва-

жать ся впровадити від разу, не настроївши відповідно публики.

Не хочу, розуміеть ся, через те маловажити „малих дїл“ самих по собі. Людський поступ — се безконечне громадженнє мілїардів атомів сих малих дїл, солїдно і совістно сповнюваних. Як з незамітної творчої роботи мілїардів коральових поліпів виростають могутні громади коральових скал, так плідна муравельна праця поколїнь, совістно сповнюваний буденний обовязок незамітно громадять культурні капітали суспільности й людства. Нїяка фраза, нїяке шибаннє по хмарах не не звільняє від обовязку чесного і солїдного сповнювання свого близшого дїла, накиненого житєм і обставинами; з бляґерством, яке високолетними фразами викручуєть ся від реального дїла, від сповнювання свого близшого обовязку, треба бороти ся всїми силами. Але треба Духа божого над молекулярним процесом хаосу — треба ширшої провідної ідеї в сїм атомізмі дрібних дїл, взагалї ідеольоґічного елємету, який би зібрав в орґанїчну цїлість сю розсипану храмину, надав цїль і значіннє сим атомам, а не позволив розпасти ся й переродити ся в просту еґоістичну роботу для грубоособистих цїлей і завдань.

В сїм несенню ідеальних напрямів і директив в буденну роботу малих дїл, в освітленню, в ублагородненню, усвідомленню їх світлом ідеальнїйшої мети лежить власне завданнє тих, що беруть на себе провід в суспільнести.

Певно, не можливо годувати свою суспільність самими ідеалїстичними кличами, самими небесними зорями; хлїбця хоче чоловік, та ще і з масельцем. Але тяжкою провиною провідників перед своїм народом стає, коли вони замість могутним кличем sursum corda! „горі серця“! підносити духа людського над сими турботами про хлїбець з маслом, над усею буденщиною малих

дїл — навпаки самі відвертають очі земляків від провідних зір, від ідеольогічних завдань та завертають їх самі в низини житя і його дрібних, егоістичних інтересів...

*

Особливо з великою обережністю мусять пускати ся всякі такі кличі в нашій Галичинї, де суспільність і так зовсїм не грішить охотою не то що залазити в хмари, а взагалї підняти ся хоч трошечки над рівень свого „малого дїла“, своєї буденщини і поглянути з ширшого становища на справи. Філїстерське привязаннє до малих вартостей і без того підтинає тут всякий ширший полет гадки. Вся робота коло тутешньої суспільности власне повинна йти в напрямі поборювання сього міцного, глубоко закоріненого філїстерства.

А замість того приходить ся слухати, як полїтичні провідники галицького народу, батьки Галицької Украіни з патосом росповідають своєму народови, як то вони, залишивши принціпіальні справи для святого спокою, пріли по соймових комісіях, виборюючи ся для своїх виборців права мочити коноплї в річці Гноюватій, або добивали ся заборони спускати нафтову ропу в ставок Заросляк, добули посаду громадського писаря для д. Гикавого, переслїдуваного радою повітовою, а своєю інтерпеляцією осягнули, що ц. к. намісник поручив ц. к. старостї Пендзелькевичу на будуче по змозї не цитувати грецько-католицьких Рутенців в грецько-католицькі свята, і т. д. Шановні батьки народу з намащеннєм оповідають, як незмордовано працювали вони над сими малими дїлами протягом цїлої сесії, ледво встигаючи перейти з одної комісії до другої та здобуваючи все нові компліменти роботячости для „єдиного польського сойму“. Шановна публїка, піддаючи ся гордовитому переконанню шановних послів

про їх високі заслуги, сипле оплески, роздає признання. Тактика послів, що оборону основних інтересів народніх проміняли на роботу коло реабілітації панування своїх гнобителів, — дістає похвали і одобрення[1]). Санкціонуєть ся курс розмінювання принціпіальних змагань на „малі діла", безперечно користні для даної громади чи місцевости, а часом може й цілої людности краю, — але діла зовсім не сорозмірні з завданнями моменту, з тими справами, які мають реалізувати ся загально-народньою політикою, тим часом як малі діла мають робити ся п о п р и неї, не ангажуючи, не запрягаючи в розвязаннє своїх дрібних (хоч би й користних) завдань загальної політики, не вяжучи їй рук своїми справами[2]). Посли заспокоюють ся, вирвавши від суспільности заяву довіря і признання. Більше їм і не треба! І може через гадку їх не перейде, як таким чином, крім того, що загально-політичні інтереси занапащують ся в інтересах мочення конопель, — вони, провідники народу ще деморалізують суспільність сею тактикою малих діл, затроюють її хруніством, санкціонуючи його згори.

А тим часом очевидна річ, що коли можна клюбови заміняти оборону основних інтересів народу доходженнєм інтересів тої чи сеї громади в справі мочення конопель, то виходячи з подібного прінціпу дана громада може теж відступити ся від інтересів загально-національних, щоб добути для себе „місцевими засобами", ще простійше і певнійше анальогічну пільгу, яку добували їй шановні посли дорогою парляментарною.

Сеї анальогії, сеї льогіки звичайно не помічають. Коли громада віддасть свої голоси панському кандидатови за право уживання лісів чи

---

[1]) Див. попередню статю, с. 32—4.
[2]) Там було по соймовій сесії 1908 р.

пасовиськ, то се наші політики напятнують як крайне хрунівство і натискатимуть до бойкотування таких хрунів. А коли шановнійший провідник перехилить політику на користь наших можновладців в інтересах регуляції річки свого повіту, то яка ріжниця? Тільки та що „хлопи-хрунї“ може покуштують і чогось прикрійшого ніж моральний бойкот; а многозаслужений посол гордо збиратиме оплески на вічевім справозданню за свою „невсипущу діяльність“, „особливо в інтересах даного повіту“, а поважна преса з вдоволеннєм подасть публіції новий прояв довіря і вдоволення суспільности з курсу „малих діл“ наших шановних послів. Коли загукані, забиті хлопи з якої небудь Дмухавки схрунять супроти сердитого наказу пана старости, то се розуміють ся будуть погані хрунї, і ніхто не стане в їх оборонї. Але коли відважить ся хто небудь назвати льокайством нїчим не оправдані скоки в правительственну гречку нашого клюбу, то розуміють ся шановні посли через своїх пахолків викличуть загальне обуреннє і протести на таке прикре слово.

Виходить тільки одно: Quod licet Jovi non licet bovi [1]). „Хитрий Панько“ повинний наражати ся на все і вся, щоб не попасти в хрунї; але на „інтелїгентну хруніяду“ у нас привикли дивити ся крізь пальці. Нашим політичним провідникам не тільки вільно віддавати національні інтереси за миску сочевиці, призначеної для „свого повіту“, „для свого товариства“, взагалї „для своїх“, але можна робити з сього навіть заслугу, принціп.

Коли темний селянин оберне свій виборчий голос в „квіт на пятку“, — він хрунь, смішний приклад політичної темноти і неусвідомлення. Але така реалїзація політичної потенції з його стано-

[1]) „Що можна Юпітеру, не можна бику“ — що можна великому чоловікови, не можна малому.

вища се теж „мале дїло“, котре консенвентно можна б боронити всїми тими аргументами, якими наші полїтики боронять своєї тактики малих дїл. Тільки те зветь ся хрунівством, а се „реальною полїтикою“. І нашим полїтикам вільно деморалїзувати прикладами такої „тактики“ нашу суспільність і нищити результати роботи і впливів найкращих синів нашої суспільности — всього національного виховання, веденого з таким накладом праці і пожертвования. Навіть голосів протесту не підіймаєть ся против сього. От що найстрашнїйше!

Суспільність не має відпорної сили против сеї деморалїзації згори!

1909, жовтень.

Ера фінансово-економічна.

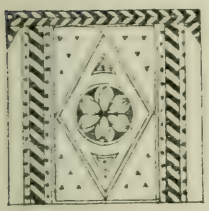

ятнадцять літ тому, як я зявив ся в Галичині та став розглядати ся на ґрунті в тутешніх обставинах, які доти мені „з гарної далечини“ трохи инакше видавали ся — сильний дух по небіжці новій ері 1890 р. ще стояв в галицькім повітрі. Правдива угода українсько-польська скрахувала вже. Загал різко виступив против неї, коли виявило ся, що не має се бути союз з правительством, який мав принести рішучу зміну системи, а капітуляція перед польським режімом Галичини. Все, що не хотїло розривати з загалом, спішило обмити руки від всякої участи в нїй. Але ґрупа людей, які звязали свої особисті справи з справою угоди, не капітулювали. Вони старали ся заховати вигляд якоїсь поважної партиї чи течії суспільности на зверх. перед міродайними кругами, а в самій суспільности силкували ся підтримати репутацію угодової полїтики.

Нападали на дражненнє української суспільности нездїйснимими кличами, на полїтиканство, котре не цїнить того що здобуваєть ся, а висуває все нові і нові дезідерати. Славословили „поважі здобутки“ угоди на полї культурнім і економічнім. В найбільш повних реєстрах вичислю-

вано їх двадцять кілька, і ще то не були всї, як вказувано з польської сторони (не вчислено напр. катедри української мови й літератури в краківськім університеті заснованої для наділювання польських кандидатів кваліфікацією з української мови!). Українському загалови розяснювано, що не пристрасною агітацією, не жалями і криками можна дійти якоїсь поправи становища українського народу, а „позитивною" працею. Надмірному заінтересованню політикою протиставлювано потребу роботи культурної, просьвітньої, наукової. Противставляли її українські угодовці, носячи ся з справою помноження українських катедр, спроважуваннєм професорів з Росії (кого тільки не проєктовано тоді!), з поступами Наукового товариства — і заохочували молодіж „не політикувати, а вчити ся". Противставлювали і з польської сторони і при тім заявляли, що Поляки готові йти за зустріч українським жаданням культурним, тільки не можуть вдоволяти їх політичних домагань. Краківські станьчики Czas-у і ріжні домашні штатсмани похвально і прихильно оцінювали перші успіхи нашої наукової роботи, поучуючи, що оден том нових наукових видань українських більше заважить на рішеню українського питання як незнати які політичні змагання. І старали ся з свого боку попечительно справляти українські інституції на чистокультурну дорогу та увільняти від спокус політиканства (справа друкования політичних органів в друкарні Наукового тов. ім. Шевченка, цензура краєвого виділу над виданнями „Просьвіти" й т. ин.). В сім напрямі силкували ся справити суспільність і „розважні" політики-угодовці, радячи вчити ся, здавати іспити, займати ся наукою, літературою, а не політикувати, не розагітовувати маси, не дражнити польської сторони, і т. д.

Українська суспільність тоді прийняла дуже

скептично сї данайські дари і ради. Польське протегованнє української науки будило несмак і підозріння; накликам молодїжи до науки противставлювано заклик до живійшого заінтересовання справами соціальними, національними, полїтичними. На відраджуваннє від полїтичної роботи серед широких мас відповідано глубоким переконаннєм, що тільки широке усвідомленнє і зорганїзованнє широких мас може поставити українство на ноги. Українська суспільність Галичини переживала тодї медові місяцї українського радикалїзму.

Факти не забарили ся вповнї оправдати сей скептицизм супроти усильної рекомендації культурної роботи. Польська прихильність до української культури не трівала довго. Провал кількох кандидатів до українських катедр, рішуча опозиція против висуненого тодї постуляту українського унїверситету, неприхильне становище супроти жадання нових середнїх українських шкіл, — все се виявило дуже ясно всю несеріозність польських заяв прихильности до культурних українських домагань.

Ставало очевидним, що по за якими небудь несеріозними, чисто декораційними уступками в культурній так само як і у всякій иньший сфері щось поважнїйше з польських лабетів може бути видерте тільки сильним натиском полїтичним, — значить здобутки освітні, культурні чи наукові можуть бути осягнені не тільки самим нагромадженнєм культурних сил, а треба до них і сил полїтичних, полїтичної боротьби. Не досить тільки учити ся, — треба думати і про полїтичні засоби, щоб тій здобутій науцї знайти „точку приложення“ на рідним ґрунтї. Вірні прихильники старої угоди могли до схочу запевняти, що на перешкодї здобуткам стає нетакт української суспільности, котрим вона собі зражує польських верховодів і тим відхиляє від спасенних замірів на користь

української національної культури. Тверезо настроєному чоловікови було зовсїм ясно, що тільки реальна сила зможе дати українству серіозні здобутки в сфері культурній, як і в кождій иньшій области польського stanu posiadania в Галичинї.

*

Але українська суспільність живе скоро, а забуває ще скорше. І коли через десять лїт по погромі старої банедївської угоди почала проколювати ся нова угода, — наша суспільність галицька вже мало тямила з сеї „культурної“ лекції, даної їй польською суспільністю.

Сим разом платформа була вже не культурна, а економічна. Після того як виявило ся, що на культурнім полї українські домагання ідуть занадто далеко в сферу національного польського володїння, польські верховоди заявили, що вони охочі до наділення Українців всякими благодатями в сфері економічній. В 90-х роках не хотїли попускати в полїтичних справах, тільки в неполїтичних, і тодї се могли бути справи культурні. В 900-х р. до полїтики зачислено вже й справи культурні, освітні й наукові, а неполїтичною проголошено тільки сферу економічну, і тут Українцї могли сподївати ся уступок. Теж, розуміють ся, не инакше як під умовою певного „такту“ супроти Поляків, „здержливости“ в відносинах до польського панування в Галичинї і т. д. — инакше сказавши під умовою повної капітуляції перед польським панованнєм. Коли страшить слово „угода“, нехай се зветь ся порозуміннєм; як і се забогато, то назвіть се modus vivendi, контактом: нові наступники старих угодовців, що клеїли і клеять по нинїшній день угодові комбінації з польськими верховодами, обережнїйші від своїх попередників і научені їх провалом (саміж їх провалювали преціньі!) не спішать ставити кропки

над і. Але нову угодову рецепту польську з такоюж готовістю передавали вони своїй суспільности, як і старі „Барвінщуки“ 1890-х років. „Поляки не згожують на ніякі уступки крім економічних“, баста і кінець! Не стає гроша на видання наукові чи просвітні, не стає засобів на курси, на ріжні школи — щож робити! Поляки не дають ні на які просвітні цїли, і правительству не позволять ні на що давати окрім цїлей економічних.

І так як в 90-х роках старі угодовцї поручали суспільности зайняти ся справами культурними, відложивши полїтику, так „реальні полїтики“ девятьсотих років з усїм завзятєм стали справляти нашу суспільність на економічну путь, щоб обминути конфлїкт з польським режімом. Молочарнї, кооперативи, щадницї, банки, — всїм сим заступлено всякі иньші преспективи. Відривано суспільність і маси від сеї економічної роботи тільки під натиском хвилї, коли треба було бороти ся за реформу виборчу, переводити вибори, забезпечати мандати — і тільки на сю хвилю. Як тільки хвиля проходила, знову масло, гнїй, насїннє, плужки і тутки ставали панами ситуації і відганяли в далекий кут иньші інтереси суспільности.

Розуміють ся, все се були самі по собі річи користні або й важні, і успіхами на економічнім полї можна було б тїшити ся, — коли б сї успіхи не робили ся коштом иньших, не меньше важних інтересів. І культурні кличі угодовців — накликування до наукової праці, до роботи над культурним поступом нашим самі по собі були вповнї поважні і шановані; не була шановна тільки та односторонність, з якою вони подавали ся — заохочування до культурної роботи з занедбаннєм роботи полїтичної. Так і тепер економічні кличі грали ту не почесну ролю в нашім житю, що пу-

скали ся на некористь роботи культурної й освітньої з одної сторони, з другого боку — на шкоду роботи політичної в ширшім значінню слова, то значить праці над політичним освідомленнєм і організацією народніх мас.

Ріжниця, і дуже сумна, тільки в тім, що пятнадцять літ тому угодовцям не удало ся загіпнотизувати суспільність і накинути їй свою тактику найменьшого сопротивлення, а нинїшнїм „реальним політикам“ удало ся справді на цілий довший час запрягти нашу суспільність в продиктовану Поляками програму. Суспільність, що так критично поставила ся супроти „розважних“ слів баденївських угодовців, не здобула ся на відповідну відпорність для аргументів сучасних керманичів. Більша зручність, більша обережність в маскованню політики, більша популярність, сильнїйші впливи і більші засоби в їх руках давала їм перевагу над дїлєтантами 1890-х років. Але тим більша вина і одвічальність їх. Замах баденівських угодовців на політичне житє галицької України був замахом невдалим; замисел „реальних політиків“ став дїлом. Вони справді відвертаючи ся самі, досить успішно відвернули й увагу суспільности від інтересів культурних і політичних і поставили економічні справи альфою і омеґою всього українського житя.

Зарядови „Просвіти“ завернено голову всякими господарськими справами так основно, що в кут пішли її освітні й просвітні завданя, на котрі не можна „однаково“ дістати нїяких фондів з публичних джерел. Товариство Педаґоґічне не могло допросити нїяких підмог з публичних фондів для своїх шкіл, бурс, видавництв. Наукове товариство ім. Шевченка далї чевріло при своїх мізерних підмогах і не тільки де йшла мова про матеріяльну поміч, а просто про елємєнтарну льояльність для його наукових потреб (виключно до поручень до

заграничних архивів для його членів) — стрічало ся з ворожим настроєм правлящих сфер. Всяку культурну роботу полишено її власному промишленію, нехай мовляв сама себе прогодовує; зате всю увагу, всю форму звернено на економічне житє. Облишено так само й політичну роботу між народом; від виборів соймових край наш спав аж до хвилї, коли треба було забезпечити парляментарні мандати нинїшним дїлателям нашої полїтики. Вся політична дїяльність систематично концентруєть ся в кругах посольських, додають ся до них ріжні декорації, в видї князїв церкви, в видї членів палати панів для більшої імпозантности і авторитативности, коштом активности суспільности, а участь громадянств в політичнім житю всякими способами ослаблюєть ся. Політику всенародню замінюєть ся політикою конспіративною, секретною, нїкому неясною, нї перед ким не відповідальною, і тим, розуміють ся, в самім корени підтинають ся і політичні інтереси і політична активність суспільности.

І от через те, навіть будучи найщирійшим прихильником економічного розвою нашого народу, і як найвище цїнячи всякий прояв організації на економічнім ґрунтї, всякий успіх в напрямі економічної самопомочи, трудно було радіти щирим серцем останнїм нашим успіхом на економічнім полї. Адже знаємо, що сей „успіх“ являєть ся проявом тактики найменьшого сопротивлення наших політиків, що в сей бік, вказаний правлящими польськими кругами, по їх рецепту, штучно спроваджуєть ся енергія і сила нашої суспільности, відриваючи ся від завдань тяжших, складнїйших, але далеко важнїйших в боротьбі з сучасним польським панованнєм. Трудно було тїшити ся з нових банків, союзів, рільничих товариств, кас і крамниць, знаючи, що ними відтягають ся сили і засоби від роботи просвітної, наукової, куль-

турної, політичної. Трудно було одушевляти ся величавими манїфестаціями, відчуваючи, що вони комусь потрібні як ліки на політику, на те, щоб в сю сторону відтягнути увагу суспільности від політичного житя, від політичних питань, від політичної роботи. І щедро розсипувані польські похвали економічному зростови галицької України та більше або меньше щиро висловлювані міркування, що мовляв аж сею дорогою Україна галицька сотворить собі міцний ґрунт під ногами, — сі компліменти дражнили так само як колишні, минулі похвали з польських уст українським науковим поступам і успіхам.

*

Ще раз скажемо: економічна орґанїзація гарна річ, і економічна сила справді може зміцнити нашу національну силу, відпорність і відвагу. Але по перше, ся економічна робота має свої нормальні засоби й сили, свої власні категорії робітників і зовсїм не було по що відтягати сюди сили і засоби з иньших піль народнього житя, далеко тяжших до оброблення. По друге, економіка тільки тоді справді стане позитивним складником народнього житя, коли вона буде дїйсною реальною силою, а не теплярняною, штучно плеканою квіткою, на котру треба хухати що хвилї і неустанно, замість того щоб в нїй мати поміч і опору.

Що до першого, то очевидно, на економічну роботу у нас прийшла пора і без того. Галичина вийшла з пережитків натурального господарства, якими жила ще в перших десятилїттях конституційної доби; українську суспільність захопили форми европейського економічного житя, бодай зверхнї; зявили ся перші завязки української буржуазії, помножають ся контінґенти свобідних професій, особливо по більших містах,

і національна конкуренція сама собою веде до творення певних економічних чи фінансових конкуренційних національних інституцій. Двадцять літ тому фінансові організації творено заходами і зусиллями всеї суспільности і удїли давали ся як жертви на національну цїль, так як на пропаще. Тепер українські фінансові інституції здобули повне довірє суспільности, стали в її очах зовсїм певною льокацією гроша, а з тим мають запевнений приплив капіталу. Мають теж і зовсїм достатний контінґент робітників на тім полї. Фінансова робота сама по собі має над усякою иньшою ту перевагу, що не вимагаючи від рядового свого робітника анї особливих здібностей, анї більшого образованя, запевняє грошову нагороду його роботи. Наскучивши працювати за дурно з „патріотизму“ люде дуже охоче йдуть до фінансової роботи, яка теж носить марку патріотичної роботи, навіть усильно афішуєть ся тепер як робота найбільш важна і потрібна з національного становища, — а заразом окрім патріотичного задоволення дає якийсь дохід, в маленьких інституціях незначний, а в значнїйших — зовсїм показний. Тим фінансові інституції вже самі собою роблять дуже поважну конкуренцію інституціям культурним і полїтичним і всякій роботї культурній і полїтичний, що вимагає роботи „з патріотизму“.

Вже пятнадцять лїт тому я стрічав мудреців, які скромно заявили, що не мають охоти брати участь в полїтичній боротьбі, а культурну сферу бачуть добре обсадженою, тому віддають свої сили „занедбаній економічній роботї“. Се були дїйсно мудреці, які вибрали уже тоді собі „благую часть“ — працювати коло грошей, підбираючи їх зиски і „нїкому не наражаючись“. Тоді се були одиниці. Нинї до того стає охочих все більше, все замітнїйший відплив у сей бік роботи

з поля культурного чи політичного. З тим приймається ся і закорінюєть ся принціп платної „патріотичної роботи". Без грошей нема роботи. Все тяжше знайти людей, які хотїли б безкористно працювати для освіти, культурного подвигнення, національного і політичного освідомлення народу, для національної культури й науки. Стають уже національною лєгендою перекази з тих золотих, героїчних часів галицького відродження, коли люде бували безплатними адміністраторами часописей, діловодчиками товариств, завідателями їх канцелярій, і віддавали сій праці весь вільний час, без всякої нагороди, без голосної слави за се. Тепер таких безсребренників і чудотворців все меньше; платна робота в фінансових і економічних інституціях притягає до себе свобідну силу, свобідний час.

Явище само по собі, розуміть ся, натуральне. Але з огляду на сю натуральну перевагу фінансової і економічної роботи нема пощо іще й спеціально наганяти людей в сю сторону. Навпаки, треба опамятувати людей, щоб у такім фінансовім завзяттю не забували роботи на иньших полях, хоч вона й не платна або меньше зисковна. А коли побачимо, що самі опамятування впливають все меньше, в міру того як принціп платности громадської роботи через інституції фінансові починає ширити ся в суспільности, треба думати над тим, щоб культурним і освітним інституціям дати змогу також оплачувати роботу в них ложену, без якої вони не можуть своєї місії сповняти.

Здаєть ся, справа досить ясна, та в дійсности бачимо саме навпаки. Без памяти форсуєть ся і пропагандуєть ся робота фінансова та економічна, а культурна та освітна занедбуєть ся, політична систематично присипляєть ся. Такий курс іде від нинїшнїх керманичів нашого політичного

житя. Повторяючи в відповідь на всякі напімнення тільки те, що тепер можна мати якусь поміч з публичних фондів лише на роботу економічну, вони ведуть нашу суспільність, як я вже сказав, методом найменьшого сопротивлення в напрямі вказанім польськими правителями Галичини, а всїм хто не хоче забути про иньші інтереси -- освітні, культурні, наукові, — рекомендують „щиро“ самим дбати про потрібні до того засоби, підмоги, позволення і т. д.

Данайська рецепта української полїтики, приписана польськими володарями Галичини, відповідає очевидно власним замірам і бажанням наших полїтичних керманичів, коли переводить ся ними з такою незвичайною енергією і вірністю. Сила і впливи нинїшнїх провідників нашого національного правительства виросла і угрунтувала ся власне на панованню в економічних і фінансових інституціях. Розвій сих інституцій розширяє сїть людей економічно залежних від них, запряженних в їх колїсницю, найбільш міцною і пластичною упряжею — фінансовою. Задержавши в своїх руках провід центральними фінансовими і економічними інституціями, вони можуть бути певні, що всякий поступ, всяке поширенне системи фінансово-економічних інституцій помножає армію людей залежних від них і зміцнює їх вплив. З становища інтересів нашої суспільности, розумієть ся, се явище в високій мірі не бажане; але інтереси полїтичної котерії не можуть не бути діаметрально протилежними інтересам демократичної суспільности, все і всюди опирають ся вони на залежности економічній (не ідейній!) і економічна деморалїзація суспільности все була найлїпшою опорою її.

Роблячи сю службу нашим провідникам, усильна робота на грунтї фінансово-економічнім відвертає суспільність від інтересів полїтичних, від

політичної контролі, присипляє увагу, полишаючи політику в повнім дискреційнім розпорядженню тісного кружка парляментаристів, сконсолідованого нинішніми заправилами нашої політики. Заразом творить ілюзії здобутків і поступів національних в сфері економічній, які мовляв рівноважать застій наш, або й утрати в сфері культурній, політичній, національній. Таку прислугу віддають нашому національному правительству економічні кличі — прислугу дуже цінну для нього, але незмірно шкодливу для нашого національного житя і розвою.

*

Я назвав останні поступи в економічній сфері ілюзіями, розуміється ся, не в тім значінню, що вважаю їх зовсім нереальними, а означаючи тим велику диспропорцію дійсної вартости сих поступів і того значіння, яке їм надаєть ся. Закладанне національних банків, щадниць, хліборобських орґанізацій, крамниць і т. д. річ безсумнівно реальна, користна і пожадана; але реальною економічною силою вони ще не можуть вважати ся. Фінансові й економічні інституції стають силою, коли роспоряджаючи справді значними засобами, годують собою продукцію, продуктивну, витворчу роботу. Притулюванне ж ґрайцара до ґрайцара само по собі нїякої економічної сили не сотворить, нїякою економічною роботою не буде. Маленькі, слабосилі наші каси, не здатні до фінансованя нїяких значнїйших економічних підприємств, можуть робити деяку конкуренцію дрібним пявкам-лихварям (тільки „деяку“, бо дуже формалїстична, дуже обережна система дїловодства наших кас значну частину потрібувачів позбавляє можности користувати ся з їх кредиту і змушує звертати ся таки до лихварських услуг). Вони користні тим, що призвичаюють людей мати діло

з грошима, з кредитом, вчать порядку і точности. Вони множать верству людей зайнятих в українській національній роботї, незалежних від чужого правительства (хоч і сугубо залежних зате від свого). Дають побічні заробітки українській інтелїгенції, уриваючи дещо з заробітників польських і жидівських. Приспоряють деякі — хоч і невеличкі засоби на національні цїли.

Все се добре, але відси ще дуже далека дорога до сотворення справжньої економічної сили, яка могла б заважити серіозно в національній боротьбі. Її сотворити міг би розвій продукційних сил, перед усїм великого промислу, а на се й не заносить ся! Для нього нема місця в обставинах сучасного режіму Галичини. Всяка проба серіознїйшої економічної роботи поза невинним притулюваннєм грайцара до грайцара, неминучо і незмінно стрінеть ся з „зелїзним перстенєм“ сучасного польського режіму Галичини. Органи нашого українського правительства проливали недавно гіркі сльози над перфідією польських полїтиків, що заявляли прихильність до економічної роботи і заохочували до неї, а коли прийшла справа роздїлу годівляної субвенції між українські й польскі товариства, стали вживати всїх заходів, щоб вирвати від українських сїльськогосподарських товариств сей перший поважнїйший здобуток. Сей приклад справдї міг би навчити тих наївних, які думали, що на економічнім полї Українцї галицькі можуть свобідно розвивати ся, не стрічаючи перепон з боку польського режіму, а навіть і прихильність. Річ ясна, що й на економічнім полї як і на просьвітнім, культурнім, полїтичнім всякий серіозний поступ українського житя стрінеть ся з зелїзною бронею польського панованя.

Поки весь адмінїстраційний і автономічний апарат спочиває в руках польських верховодів, будьмо певні, що всякі серіозні заходи коло того,

щоб піднести продуктивні і економічні сили нашого народу, приступити до заложення початків промислу, орґанїзувати сїльсько-господарські сили — неминучо стрінуть ся з фіскальними перепонами, з секатурою промислової інспекції, податкової власти, ореченнями „компетентних“ адмінїстративних і краєвих орґанів і т. д. Поки наші фінансові і економічні товариства черпають свої засоби в кредитї галицького крайового банку і взагалї в своїх оборотах стоять в залежности від польських фінансових і адмінїстраційних кругів, дотоди вони будуть не підставою нашого національного житя, а ахілєвою пятою його; маленький, тихенький натиск польських сфер, нїде не чутний, нїкому не звісний, зможе зробити незрівняне вражінє на наш полїтичний курс, що грає тепер під знаком фінансових і економічних успіхів. І взагалї поки наше економічне, як і всяке иньше житє буде жити під зелїзною накривкою польського панованя, мізерні будуть всї зусилля нашої роботи, чи економічної, чи культурної, чи освітної. Кождий раз як ми попробуємо в тій чи иньшій сферї поставити ся серіозно, від невинних і нешкідних проб перейти до поважної, в ширших розмірах закроєної роботи — стати що називаєть ся у весь зріст — ми незмінно вдаримо ся головою у сю зелїзну накривку сучасного режіму і о нього розбиватимуть ся всї наші пориви, поки не розібємо його самого. Так розбивали ся щирі старання упорядкувати нашу еміґрацію, орґанїзувати заграничні заробітки, так здавлені були аґрарні страйки.

Хто інтересуєть ся серіозно економічною, так само освітною, чи культурною роботою та подвигненнєм нашого народу, мусить тямити, що не *тільки* економічного чи освітного чи культурного школення потрібує народ, і навіть не *стільки* сього школення, як *простору, можности* свобідного економічного чи культурного

розвою, а сей простір, сю можність дати може тільки знищеннє нинїшнього польського перстеня, побіда над системою повного і виключного панованнія Польщі над нами. Боротьба з ним, усвідомленнє народнїх мас, урухомленнє їх і організація всїх народнїх сил для сеї боротьби очевидно мусить бути незмінним постулятом нашої роботи на кождім полї — просвітнім, культурнім чи економічнім. Неполїтичної української роботи в Галичинї взагалї не може бути, бо кожда робота, яка має на метї зміцнити сили українського елємету, незмінно входить в конфлїкт з польським режімом, коли справдї зміцняє сили українства, значить мусить бороти ся з польським режімом, стає складником полїтичної боротьби і в своїх власних інтересах мусить підтримувати сю боротьбу.

*

Аж прикро повторяти такі елєментарні, здаєть ся всїм звісні і перезвісні аксіоми. Але щож, коли дїйсність показує, як ся аксіома слабо памятаєть ся, і як самі полїтичні провідники, голосячи нїбито боротьбу з польським панованнєм, свої засоби, впливи і здібности уживають на те, щоб приспати сю боротьбу, а манять суспільність можливістю якихось кружних обходів, якихось непомітних ходів, котрими можна буцїм то вести наперед розвій українських сил, не звертаючи уваги стоокого польського Аргуса, а навіть уряджуючи ся під прихильною його опікою. Фінансово-економічна ера останнїх лїт була власне вицвітом сеї тактики, що манила ілюзією економічних поступів цїною полїтичної пасивности чи податливости. Була свідомою системою, тому ведеть ся й далї і вестиметь ся, очевидно, невважаючи на найновійші спостереження польської

перфідії в економічних питаннях так само як і у всяких иньших.

Користаючи з сеї благодатної для них системи польські верховоди, „прихильні економічному розвоєви українського народу“, кували все нові й нові пута на наше житє, переводили й здобували санкцію далекосяглим законам на свою користь. А у нас під пановаиням сього культу каси і гроша упадала не тількі просвітка і культурна робота, але опадала взагалї енергія, активність, бойове завзятє нашої суспільности. За те зміцняло ся і виростало наново москвофільство, енергічно ведучи політичну роботу серед народніх мас на свою користь серед політичного застою українського, серед пильної працї коло обчислення грайцеравих процентів і поширення українського масла. Ішла масова польонїзація Українців-латинників, переганяли ся сотнї і тисячі убогого українського люду на латинство під пресією утрати заробітку, і т. д.

Чи москвофільську ґанґрену наші політики будуть сподївати ся теж вилічити усильною продукцією масла чи дешевою роздачею збіжа? Чи латинників будуть назад завертати каінітом та томасиною? Чи економічна організація заступить усвідомленнє політичне, зміцнюваннє народньої відпорности против всякого натиску? Чи не подумаємо про се, що як альфою і омеґою почнемо ставити питання дешевого кредиту та сїльськогосподарських вигід, то раиїйше чи пізнїйше на сїм полї зуміють нас дуже добре перебігти чи Поляки, чи Москвофіли, що в парі з нашим фінансово-економічним курсом теж організують конкуренційні інституції і видавництва, і при нинїшній польській опіцї, будьмо певні, не тільки поза краєм, а і в самім краю знайдуть фонди на гній і на насїннє далеко багатші ніж ми?

Москвофільство гинуло супроти активности

української політичної боротьби, супроти заходів коло усвідомлення і урухомлення народних мас; політичним, культурним, національним усвідомленнєм може бути зломлений його новий розцвіт; але меньше всього — нашими „економічними“ успіхами...

*

Те що занедбуєть ся тепер завдяки фінансово-економічній ері на полі політично-національній, може стати ся помилкою непоправимою, яка затяжить дуже сильно на всій дальшій долі нашого народу в Галиччині.

В успішнім розвою народу всї сторони його житя повинні по можливости нормально і рівно розвивати ся. Ті хто працюють солїдно і успішно на полї економічнім чи освітним, культурнім чи науковім за свою щирість і посвяченнє варті всякої похвали. Але впадають в провину перед своїм народом, коли свою часткову роботу хочуть розвинути коштом того, що являєть ся властивим житєвим нервом народнього розвою нашого коштом політично-національної боротьби нашого народу з польським режімом, що гнїтить і паралїзує всї сторони нашого житя. Непростиму ж вину поносять політичні провідники нашого народу, які силою своїх впливів і засобів умисно присипляють політичну боротьбу, спиняють організацію народніх сил, усвідомленнє мас, манячи громадянство ілюзією якихось неполїтичних успіхів на якімсь полї народнього житя.

Можна бути найбільшим прихильником економічного розвою нашого народу — і заразом треба рішучо осудити штучне маненнє нашої суспільности економічними успіхами та відтяганнє в сторону їх від політичних інтересів і завдань.

Там де закриті дороги політичної боротьби, організації, агітації, там суспільність може бути

загнана сими обставинами до економічної роботи коло ріжних кооперативів, яко єдиної допущеної організаційної форми — як то бачимо тепер на Україні росийській. Але мавпувати се в Галичині, де отвором стоїть широке поле політичної боротьби, агітації, організації — се абсурд або навіть щось гірше.

1910, лютий.

З нашого культурного життя.

Новим Роком Літературно-Науковий Вістник був привитаний особливо „горячо“. В перших днях сього року — на протягу кількох днїв, була двічі сконфіскована остання книжка його за 1910 р. Насамперед галицькими властями за „Українські теми“, з котрих було вирізано все, що було сказано з приводу жулинського інциденту на адресу польську і милосердно полишено сказане на адресу українську і росийську. Кілька день пізнїйше таж сама книжка була сконфіскована властями київськими за поему Л. Українки „На полї крови“, і редакцію за сей твір віддано під суд по статї 73 пункту 3, себто за „возложеніе хулы славимого въ единосущной Тройцѣ Бога, на Пречистую Владычицу нашу Богородицу и Присно-Дѣву Марію, на безплотныя Силы Небесныя или на Святыхъ угодниковъ Божіихъ“. Разом з тим розпочала чергову канонаду по сьому журналу галицька фабрика суспільної опінії, поставивши против нього обвинувачення по ріжним „статям“, почавши від порнографії і кінчаючи не читким письмом редакторів.

Кождий з сих привітів з окрема не новий, але сей припадковий збіг ріжних „приятельських“ привітів дає характеристичну комбінацію, яка з осо-

бливою виразністю і сочистістю змалювала обстанову, в якій приходить ся сповняти завданнє, прийняте на себе отсим журналом.

Поза тим з „діскусії“ розпочатої на сторінках „Дїла“ я также мало міг скористати, як і з параґрафів наведених галицькою чи київською цензурою. Особлива уважливість до ЛНВістника з боку офіціальних сфер стала давно звісним фактом і тут що небудь перемінити могла б хіба тільки зміна напряму журналу. Так само я певний, що тільки „зміна курсу“ могла б захо-вати його від канонад зі шпальт галицької національно-демократичної преси. При глубокій рівнодушности її до всяких лїтературних чи взагалї культурних інтересів нашого житя, з якою цїлими роками байдужно проходить вона мовчки найвизначнїйші лїтературні чи наукові явища, очевидно даремною річю було б спиняти ся над тим, які саме прикмети ЛНВістника чи його редакції в данім разї послужили цїлею сеї чергової атаки. Не можу сумнївати ся в тім, що так довго, поки лїнія полїтики принціпіальної і радикальної, котру веде сей журнал, буде стрічати ся з крученими ходами нинїшньої опортунїстичної полїтики галицьких націоналів, а поклик до ширших горізонтів і глубшого розуміння національних інтересів буде входити в дорогу короткозорому полїтиканству нинїшнього дня, доти в запасї редакції „Дїла“ все знайдуть ся невдоволені ЛНВістником лїтерати, яка б не була редакція сього журналу і які б не були прикмети його лїтературного чи белєтристичного матеріалу. І як загальний напрям сього журналу не буде змінений нї з огляду на конфіскати, нї з огляду на ріжні сальви зі шпальт „Ниви“, „Руслана“ чи „Дїла“, так не буде він силкувати ся попасти в тон усїх сих сторожів суспільної моральности і добрих звичаїв. Граннє на міщанських і реакційних інстинктах суспільности

і специфічний тон прийнятий в сій остатній кампанії против ЛНВістника характеризують тільки сучасний курс галицького житя, котрий надають йому теперішні провідники галицької політики. По-за тим — читачі сеї „діскусії“, які інтересували ся ЛНВістником, самі потраплять оцінити, на скільки оправдані або неоправдані ті закиди. Тим же, що не поінтересували ся досі ЛНВістником на стільки щоб мати про нього понятє, лишаємо вірити на слово дописувателям „Дїла“, що ЛНВістник останніми роками подупав, стратив значіннє, розігнав співробітників, і так далї.

*

На шпальтах „Дїла“ останню канонаду на адресу ЛНВістника попередила статя Observator-a під назвою „Журнал і публїка“, про відносини галицької публїки до своєї літератури („статя надіслана“, як обережно зазначила редакція). Може бути, що не тільки попередила, а й викликала ті пізнїйші статї, які робили вражіннє, немов би хотїли знейтралїзувати вплив першої статї та прохолодити заінтересованнє ЛНВістником, котре могли викликати в читачах „Дїла“ замітки Observator-a. Замітками його, присвяченими відносинам публїки спеціально до сього журналу, не будемо тут займати ся, а спинимо ся на вказаних там проявах незвичайно слабкого інтересу галицької суспільности до літератури, до книжки.

Загальний річний книжковий покуп, вказує Observator, — у галицької суспільности, що доходить яких 20 тис. інтелїгентських родин, скільки можна судити, не переходить за мізерну суму ста тисяч корон (не враховуючи сюди продажі підручників для низших шкіл). Се більше меньше стільки, скільки несе річна передплата одної газети — „Дїла“ і одного журнала — ЛНВістника: суспільність видає на книжку в сумі не

більше ніж на передплату сих двох видавництв, і з окрема, очевидно, дуже богато інтелїгентських родин не видає на книжку нїчого або майже нїчого. Попит на книжку не стоїть в нїякій пропорції до чисельного наростання інтелїгенції: пропорціонально з сим наростаннєм він не зростає, а упадає. В звязку з сим незвичайно слабо наростає й книжковий рух. Для книжки нема ґрунту в покупній силї інтелїгенції; вона зістаєть ся обєктом меценатства. Видавничі підприємства не можуть задержати рівноваги між приходом і видатками, бо книга для того щоб покрити кошти видання, потрібує незвичайно довгого часу, який виходить за межі купецького обороту, а при змінности інтересів, при розмірно скорім темпі нашого житя книжний крам часто старієть ся скорше, нїж потрапить себе оплатити. Тільки популярна брошура на тему злободневну, спеціально інтересну або практичну може рахувати на скільки небудь нормальний в видавничих відносинах збут; все иньше — коли не уживати яких небудь незвичайних способів реклями або розповсюднення, росходить ся так слабко, що видавничий куншт не має нїякої змоги розвинути ся і видавниче підприємство звичайно по кількох роках застрягає в піску, вичерпавши засоби і кредит, під тягарем нероспроданого товару.

Розуміеть ся, на все се можна відповісти дуже простими і ясними міркуваннями, що не можна ж суспільність змушувати „читати з патріотизму“: раз книжки не йдуть, значить вони не підходять під інтерес і смак суспільности, не захоплюють її, инакше вона не ждала б заохоти; та й штучною заохотою тут не осягнеш богато.

Се буде дуже проста і дешева льоґіка. Тільки ж вона не розвязує питання. Коли скільки небудь можлива роспродажа буде тільки виїмком — удїлом особливо удатної книги, котра

попаде в настрій публїки, се не сотворить сприятливих обставин для літературної продукції й видавничого руху. Книжний ринок повинен бути ринком, де кожний середній товар може числити на нормальну роспродаж, на гонорар для автора і на процент на вложений капітал, а не льотерією, де має випасти одна виграна на купу пущеного в оборот книжного товару. Бо говоримо не про якийсь незвичайний успіх, не про казкові заробітки, а таку роспродажу, яка б давала можливість літературної роботи для автора і купецького обороту для видавця.

А у нас тим часом не то що казкових успіхів, а і сеї скільки небудь можливої роспродажи не мають навіть автори загально признаної вартости й талановитости. Десять — пятнадцять літ проходить, поки книжка Франка, Коцюбинського, Кобилянської, розійдеть ся в тисячі — півтори тисячі примірників, покриє друкарські кошти і який небудь маленький гонорарець, заплачений авторови. Чи можлива в таких обставинах яка небудь літературна робота, якийсь живійший рух книжковий? Розуміеть ся, зовсїм не можливий. І наше культурне житє, як нації, не може розвивати ся в таких обставинах.

Хочемо самостійности економічної, се тепер стало модним кличем. Але не треба забувати, що не менше, а ще більше важно і неминучо потрібно стати на власні ноги в сфері культурній. З сього боку нам бракує ще дуже богато, але про се суспільність наша не журить ся, покладаючи се на власне промишленіє літератів. Тим часом, коли громадянство наше серіозно клопочеть ся тим, щоб забезпечити житєве minimum для людей, які віддають ся праці економічній — аби витримати конкуренцію з інституціями польськими чи жидівськими, — то треба памятати, що добрий белєтрист чи публїцист громадянству в усякім разї

не менше потрібний ніж добрий бухгалтер чи інструктор молочарства, не кажучи вже, що його далеко тяжше собі справити ніж сих.

Се повинно бути досить ясним, але тепер се якось призабуто. Меркантілїзм опанував наше громадянство, ґрайцар став „властелином дум“ його. Вся культурна сторона житя пішла за люксусову декорацію, котрою ніхто не журить ся. З тріумфом підраховують ся нові задаткові товариства, нові тисячі складок, з величезним самовдоволенням повторяють ся затаскані фрази про підставове значіннє економічної сили, і нема серіозної гадки з приводу очевидного упадку літературної творчости, літературних інтересів, що помічаєть ся з повною очевидністю в останніх лїтах. Старі письменники замовкають, почуваючи себе зайвими гістьми серед фінансово-економічних інтересів суспільности; дебютанти спішать перейти до „серіознїйших зайнять“. Разом з тим з новою силою вертають ся й запановують реакційні, клєрикальні течії, не стрічаючи протесту, та підбасовують міщанським, назадницьким інстинктам суспільности. І все се ставить дуже сумні перспективи нашому культурному житю.

*

Питаннє нашої культури — се взагалї питаннє дрібних культур малих націй, їх культурної і духової самостійности і способів захованнія сеї самостійности. Питаннє незвичайно важне з становища загально-людського, загально-історичного, і незвичайно пекуче та болюче для кожної з сих „малих націй“, до котрих, розуміють ся, належить і наша теперішня Україна з своїми тридцятьма мілїонами інертної, культурно полумертвої маси, та яким небудь мілїоном — двома людности скільки небудь захопленої культурним і національним процесом. Контраст сього величезного запасу потенціальної енергії соборної України, з її безгра-

ничними просторами, неосяжними перспективами, величезними, погребеними в мертвий сон засобами, і убожеством енергії активної — се трагедія покоління, яке вперше застановило ся над проблємою національного розвою, гідного тих величезних потенціальних сил. Як кошмар повис сей контраст над його уявою, почуттєм, розумом, і відвернути ся від сього образа, закрити очі і спустити ся в сїренькі будні „близших інтересів", було б моральним банкроцтвом його. Тут у значній мірі лежить джерело тої нервовости й дражливости на пунктї наших культурних інтересів, які помічаємо у людей, глибше перейнятих почуттєм отсього критичного моменту, отсеї діспропорції того, *що* ми значимо дійсно, з тим, *що* ми значити повинні б.

У одного з молодших наших публїцистів я прочитав недавно характеристичні слова погорди для таких дрібних культур. Слова сї були звернені на адресу культури чеської, як слабенького відблиску нїмецької культури в словянськім одягу. А все ж таки, як би там не було, чеська культура поки що ідеал, до котрого ще тільки зітхає українська суспільність. Багато треба часу і зусиль, аби українське житє стало на тім рівенї, на якім стоїть громадянство чеське, що своє нинїшнє культурне житє здобуло теж дуже поважною працею й зусиллями, не вважаючи на те, що опинило ся в далеко прихильнїйших обставинах, нїж в яких живе і розвиваєть ся громадянство українське.

Передовсїм треба мати на увазї не тільки кваліїтативну, змістову вартість, а так сказати квантитативну сторону чеського культурного житя — той факт що чеська або чехизована европейська, чи нїмецька скажім, культура обхопила всї сторони народнього житя, стала підставою його, так що Чех почуває своє житє своїм власним, національним, чеським.

Обєктивна вартість певної культури і те суб-

єктивне значіннє, яке вона має в житю певної народности, не покривають ся вповнї, і поруч першої, обєктивної друга, субєктивна має своє самостійне значіннє, свою спеціальну вартість. Важно не тільки те, чого варта обєктивно беручи дана культура, але і те наскільки вона служить міцним і плодющим ґрунтом для позитивного народнього житя, і тут самопочутє громадянства має велику вагу. Чех, що читає в добрім чеськім перекладї Молієра або Ґіґо, я певний, дуже мало почуває залежність того культурного вдоволення, яке при тім має, від французької культури, — далеко меньше мабуть ніж вдячність чеській культурі, яка дає йому змогу бути причастним сим культурним богацтвам. Великорос, що на своїй сцені слухає Шекспіра по росийськи або читає його твори в росийськім перекладї, свідомо чи несвідомо бачить свою незмірну висшість перед Українцями або Білорусами, що теж тільки в росийській формі здебільшого можуть користати з Шекспірової творчости. Для нього росийський Шекспір не тільки трівкий, невідлучний побуток великоросийської культури, але її право на висшість, на панованнє над народностями, котрі „не мають Шекспіра“, і йому зовсїм не приходить на гадку, що Шекспірова велич дає дуже скромну міру також і його власній культурі, котра так само не має свого власного Шекспіра. Культурні вартости, присвоєні даною лїтературою, взагалї артистичною та культурною працею, вже не гнїтуть її публїки своєю перевагою, а відчувають ся як інтеґральні части своєї культури, збільшають і збогачують її і творять підставу для власного культурного житя. І ся субєктивна сторона має велику вагу.

*

Се власне те, до чого можуть перед усїм і повинні змагати меньші нації і що можуть вважати вони здїйснимим для себе: загально-людську культуру,

розвивану спільною працею людськости, пересадити на свій національний грунт, убрати в свою національну одіж, приладити до вимог своєї суспільности і до обставин свого житя, звязати з своїми культурними і національними традиціями, вибравши елєменти созвучні своїм національним змаганням і потребам, а навпаки — сї національні змагання і потреби справити до поступових течій житя загально-людського, не ламанням і розриванням, а культурною еволюцією в нерозривнім контактї з поступовим походом людства.

Сумою змагань поступових елєментів національної суспільности повинна проторювати ся золота стежка, рівно віддалена і від легкодушного хапання „останнїх слів“ чи „останнїх криків“ якої небудь світової моди, без всякого звязку з своїм громадським, національним житєм та його традиціями, — і від націоналїстичної реакційности, замкнутої в кругу своїх національних святощів і „власної мудрости“, неприступної для нїяких впливів і подувів загально-людського поступу. І та і ся крайність рівно шкідливі для національного житя. Винахід середньої лїнії для захованнй національної тяглости при вічнім поступі наперед, рівно з темпом загально-людського походу — річ, яка вимагає великого такту і розваги, з одного боку, тїсних звязків з загально-людським житєм — з другого. Вона не можлива без інтензивної праці суспільности і її чільних представників. Але вона конче потрібна і для здорового розвою суспільности і — цінна та вартна з загально-культурного становища. Як кожда творчість звичайно буває нїчим иньшим як індівідуалїзацією всїм спільного, загально-людського добра, так знов і націоналїзація загально-людського культурного добра — се також творча робота, яка вносить нові форми, а з тим і нові вартости також і в загально-людську культурну скарбницю.

Навіть припустивши, що дана національна культура не дасть нічого сильнійшого, яркійшого, що вийшло-б у культурний оборот ширшого світу, — все таки робота над націоналізацією загального культурного здобутку шановна і користна не тільки з становища індівідуальних інтересів даної народности та її громадянства, а і з ширшого і загальнійшого становища. Убуток енергії, яка могла б бути приложена на безпосередній арені світової культури, серед котроїсь з великих світових суспільностей, з лихвою нагороджуєть ся збільшеннєм її екстензивної сили — поширеннєм світової культури, яка в даній націоналїзованій формі прилучає до загально-людської культури нові круги, в котрих не могла б поширити ся без такої одомашненої, націоналїзованої форми.

Заразом самі сї одомашнені форми, як я вже сказав, дають певні нові вартости загально-людському житю. А не кінчить ся звичайно без того, щоб така дрібна культура не дала від часу до часу і своєї вкладки в загально-культурну скарбницю в видї певних оригінальних продуктів свого національного культурного житя, далеко сильнійших і цінніїших, ніж могли бути які небудь обробітки даних національних мотивів в певній чужій літературі й культурі. Без сумніву напр. наші сучасники Скандинавції не внесли б загально-людську скарбницю такої цінної вкладки, коли б обробляли скандинавські теми, скажім, в нїмецькій літературі як нїмецькі письменники. Переклад талановитого українського твору вирощеного на своїм літературнім корені, дасть нїмецькому чи російському читачеви вражіннє далеко сильнійше, далеко повнійше і цінніїше, ніж припадкова обробітка української теми в тій же російській чи нїмецькій літературі письменником навіть Українцем, але відірваним від своєї літератури, і т. д.

*

Я вважав потрібним спинити ся трохи над сим, для богатьох мабуть і так ясним питаннєм, бо не хотів би, щоб легковажні гадки про значіннє поменьших культур чи літератур закорінювало ся у нас. Хоча б подібні гадки виходили з високого поважання до культури взагалї, все таки вони не повинні доводити до легковажання дрібних культур, а тільки до вимагання від них дїйсної культурности, то значить — щоб для своєї суспільности сї дрібні культури служили знарядом поступу і причасности до загально-людських вартостей. Під сею умовою і з сею вимогою — дрібні культури варті всякого поважання і пієтизму. І ми, не претендуючи, щоб наша українська культура здобула собі місце між кількома націями вибранницями історії, яким судило ся стати на чолї людського руху, і в близшій будучности зовсїм спокійно мирячи ся з ролею одної з меньших культурних націй, — зовсїм не потрібуємо бідкати ся чи журити ся такою ролею. Не кажучи, що істнованнє дрібних культур се факт, який не змінить ся від жалїв і бідкань, — я хотїв попереднїми словами нагадати, що сї дрібні культури мають і свою загально-культурну кваліїативну вартість і квантитативне значіннє, що до поширення загально-людської культури. А при тім істнованнє і розвій сих дрібних культур диктуєть ся непереможно інтересами кождого даного народа, бо розвій національної культури являєть ся одною з основних підстав успішного розвою народности й її ширших мас, для котрих всяка иньша, хоч би як богата культура, безмірно меньше приступна нїж своя.

Потрібно тільки, щоб ся власна культура не сходила з тої золотої лїнії тїсного контакту з загально-людським житєм, котру я зазначив вище. Треба, щоб була вона артерією, котрою вливаєть ся в дану національну область рух і житє загаль-

но-людське, а не заставою (рогачкою), яка має недавати приступу загально-людським течіям і інтересам та консервувати ріжні пережитки і відсталости під маркою національної культури. Треба щоб було се вікно в широкий світ, а не апарат для штучного затьмарення свого громадянства — бо і так може бути і дійсно буває. І всякий горожанин, якому дорогі інтереси культури взагалї, замість бідкати ся над собачею долею, що прикувала його до маленької грядки дрібної народности замість широких ланів котроїсь більш щасливої нації, — замість роззирати ся на стежки, котрими б можна утекти на ті ширші лани, нехай подбає про те, щоб ся мала грядка, з котрою звязала його доля, була культивована як найкраще — аби була справдї добре справною грядкою, а не складом ріжного переношеного і нї до чого не здатного лахміття. Се буде чеснїйше і гіднїйше.

*

Одначе на те щоб держати національну культуру на тій висотї загально-людського поступу, на якім вона стає могутним двигачем народнього житя, а не гальмою його, треба великих зусиль, великої працї з боку дрібної нації. Се не даєть ся само собою, а потрібує зусиль і працї не тільки безпосереднїх дїлателїв сеї культури, а цїлого громадянства. Не конче потрібні для сього великі таланти і відкриватели нових світів; поява їх на аренї поменьшої культури — рідке, хоч дуже бажане щастє. Але потрібно богато сумлїнних культурних робітників, з одного боку, і енергічного морального і матеріального підпертя з боку громадянства їх працї, їх поступовим змаганням.

Те що у великих народів творить ся власною стихійною силою житя, звичайних економічних чинників попиту і запотрібования, у дрібних народностей вимагає спеціальної опіки і жертв су-

спільности. Французький чи нїмецький громадянин може не журити ся лїтературною чи артистичною продукцією; він знає, що книжковий попит, істнованнє спеціальних видавничих чи купецьких фірм, величезна маса органів преси і т. д. для підтримування свого обороту самі будуть покликати до праці, до продукції фалянги белєтристів, публіцистів, артистів. У дрібної народности сих стихийних чинників звичайно нема, або вони занадто слабкі, змінні і непевні, щоб на них спускати ся і від них ставити залежними успіхи культурного житя. Треба спеціального піклования про нього.

Се один з тих тягарів, які несуть малі суспільности для задержання своєї індівідуальности. Тягар не одинокий, бо і удержанє полїтичної самостійности, так само і економічної накладає також певні жертви і тягарі на меньші суспільности, яких не знають великі активні національности. Утриманнє власної династії і правительства, власної армії й адмінїстрації звичайно далеко тяжше лягає на горожан малої держави, нїж котроїсь світової. Так само коли хоче вона не бути пасивною в промисловім житю — хоче мати свою власну промисловість, вона може добити ся сього тільки дорогою охоронних тарифів або иньших способів, якими змушує себе платити дорогшу цїну за вироби місцеві замість мати дешевші з чужих фабрик.

Подібно мусить мала нація оплачувати дорогше, нїж більша нація, можність користати з власних інституцій наукових і артистичних, дорогшею цїною оплачувати свою лїтературну чи артистичну продукцію. Річ очевидна наприклад, що книжкова продукція мусить бути дорогша при малім, хиткім і певнім книжковім збутї, а і незалежно від того лїтературна і артистична продукція тут повинна ще користувати ся особливо опікою й уважливістю для скільки небудь успішного розвою. І су-

спільність не повинна в тім бути скупою і недбалою. Коли люде не жалують жертв для здобутя політичної самостійности, і для економічної самостійности поносять жертви, підтримуючи її окликами „свій до свого“, „платіть дорогше, аби за свій продукт“, і т. д., — то тим меньше випадає рахувати ся там, де йде мова про справу далеко важнійшу — самостійність духову.

*

Се річ теж ясна, але її не завсїди розуміють або не завсїди памятають. От хочби і у нас ставлять навпаки до своєї книжкової чи иньшої продукції, і без того поставленої в неможливо мізерні обставини, ще такі вимоги і жадання, яких не знає культурна продукція иньших, далеко краще обставлених націй. Не буду над сим спиняти ся широко, але досить пригадати наприклад вимоги що до дешевости книжки у нас: тим часом як усї обставини ведуть до того, що книжка мусить бути дорогша у нас ніж у більших національностей — коли взагалї має вона бути, — у нас покликують ся те що суспільність наша бідна і вимагають, щоб книжка була дешевша ніж де. У иньших народностей видавництва, особливо дорогші, головно опирають ся на покупі бібліотек, читалень, товариств самоосвіти, — у нас звичайно заснованнє кождої бібліотеки зачинаєть ся від випрошування від ріжних видавництв книжок даром, і організатори поставляють собі в особливу заслугу, коли потраплять як найбільше постягати книжок задурно — не підозріваючи, що така робота підрізує видавництво з двох кінців: позбавляє його заробітку за дурно роздані примірники і відбиває покупців, бо величезна більшість людей так чи инакше причетних сїй книгозбірні вже ні в якім разї не купить книжки, відмовляючи ся тим, що вони її мо-

жуть мати в книгозбірні (хоч у книгозбірні її теж здебільшого не прочитають).

Прояви дрібні, але характеристично відкривають повний брак зрозуміння чи повну байдужість для потреб свого культурного розвою; їх можна б продовжити ще далеко, коли б схотіти характеризувати сю байдужість.

А де в більшій літературі можливий такий деспотизм публіки над автором, таке тероризованнє його, щоб писав під смак її, як власне в суспільности малій і при тім байдужій до культурної продукції, як от наша? В великій суспільности автор може писати для певних кругів, йому созвучних — клєрикальних, аристократичних, буржуазних, пролєтарських, вільномисних, і може сподівати ся, що дані созвучні йому круги настільки сильні, що підтримають його. У нас при малій покупній силї і байдужости до книжки чи иньшої культурної продукції більш меньше однаково у всїх кругах нашого громадянства, автор, коли хоче мати авдиторію і попит, мусить силкувати ся писати так, щоб „не наражати ся“ по змозї нїкому, не входити в конфлїкт нї з чим, або — мандрувати собі між иньшу громаду, шукати собі иньшої публїки, иньшої арени...

*

Недавно на сторінках „Ради“ зявив ся лист нашого звісного письменника Володимира Винниченка з приводу його повісти „Честность съ собою“, надрукованої по росийськи. Ш. письменник, відповідаючи на запитання ріжних людей, що́ привело його до сього, поясняє, що зачав був повість по українськи, але докінчив її по росийськи, довідавши ся від редакції Л.-Н. Вістника, що читачі його „почали масово зрікати ся передплати журнала через „неморальність“ моїх праць — а „Чесність з собою“ як раз така робота, в якій

може зустрітись найбільше образ моральности сих шановних читачів". „Дїло", котре перед тим в осуді Л.-Н. Вістника на першім місці його провин поклало друкованнє Винниченкової „порнографії", передруковуючи сей лист, скромно „сконстатувало" сей „конфлїкт між письменником і суспільністю": „Для нього твори його — еманация його духової й чутєвої праці, для великої більшости читачів (і для самого „Дїла" очевидно, судячи по його попереднїй статї, — додам від себе) вони — порнографія. Докоряти тут одну або другу сторону ретроградством, чи то відірваностю від суспільности, річ безплодна. Нїчого тут вдїяти, як тільки — говорячи австрийським жарґоном — сконстатувати факт, що суспільність инакша, а письменник инакший".

Трудно вгадати, наскільки довга чи коротка буде гостина нашого письменника в росийській літературі і які форми прийме. В газетах зявила ся вже звістка, що й иньша його повість „Рівновага" („Равновѣсіе"), хоч і не присвячена питанням „моральности", також пішла до росийських видавництв. Не тратимо надій, що горяче привязаннє до свого народу, котрим визначив ся згаданий письменник в своїй дїяльности, переважить ті користи які йому обіцює робота на росийській ниві, і він зістанеть ся українським письменником не вважаючи на те, що тут буде діставати убогі гривенники замість рублїв і богаті лєкції моральности від провідних органів нашої преси по оба боки кордону. Факт одначе зістаєть ся незвичайно характеристичним для нашого тїсного культурного житя і тої тяжкої атмосфери, яка підтримуєть ся в нїм нашими фабриками суспільної опінії. Мандрує з нашої літературної ниви письменник, на котрім спочивали надії нашої суспільности, котрого твори викликали інтерес, як нїчиї другі, котрому всї — незалежно від того чи годили ся з ним

в теоретичних поглядах чи ні — признавали високий талант, незрівняну силу експресії й сміліть гадки. Мандрує тому, що його співробітництво накликає бойкот на журнал, в котрім працював він постійно, і по за сим журналом в тім тіснім кутї нашого культурного житя він не знаходить собі арени і авдиторії.

Сам собою сей інцидент наводить на гадку иньшого єретичого письменника, з росийського письменства, — Льва Толстого. Ріжні се величини що до своїх талантів, заслуг і авторитету у суспільности — але їх зближує сміла парадоксальність мисли, з котрою вони насміляли ся йти против утертих поглядів громадянства в сфері морали, релігійних поглядів, суспільних відносин. Але яка ж ріжниця в відносинах одної суспільности й другої!

Твори Толстого, що йшли всупереч утертим поглядам релігії й моральности, забороняла урядова цензура; але суспільність, в величезній більшости рішучо не подїляючи теорій свого письменника і вважаючи великою шкодою для його таланту таке теоретизованнє, в кождім разї з великою уважливістю ставила ся до сеї творчости. Нецензурні твори Толстого, видавані за границею, росходили ся в великім числї між росийським громадянством, при першій можливости видавали ся в Росії, і горячим піклованнєм всеї суспільности було — задержати в своїм письменстві весь літературний доробок великого письменника, навіть з тими його парадоксальними, реакційними, нераз просто антикультурними поглядами.

У нас — спеціально в Галичинї, нема сього розуміння культурної вартости письменника.

Не відчуваєть ся, на скільки цінна кожда сильна письменницька чи взагалї культурна індівідуальність при слабім і розшматованім культурнім житю нашім, де одна половина української

суспільности, російська, іде в хвості російської літератури і культури, живучи її настроями і переживаннями, а друга — галицька ще й досі живить ся чужими і неорганічними їй переживаннями літератури польської. Кождий сильний талант, кождий своєрідний яскравий культурний набуток ослаблює залежність від чужого і зязує новим зязком розсипану храмину нашого культурного і національного житя; кожда утрата — задає удар їй. Але нерозвинена суспільність не цінить індівідуальности, вона хоче шаблону — того щоб ішло під її смак, то значить під привичку її до давнійшої літературної манери, до старих і утертих поглядів і гадок. І у нас в Галичині більше ніж де небудь, як показує отсей інцидент з Винниченком.

Розуміють ся, я далекий від гадки намовляти клєрикально і реакційно настроєні елєменти галицької суспільности, аби одушевляли ся Винниченком, або толєрували його погляди. Не сумнівáю ся, що і російські сторожі моральности і всякі „человѣки въ футлярѣ“ будуть з обуреннєм проносити імя Винниченка. Але поза сими елєментами, незалежно від критичного, а навіть негативного трактования його теоретичних поглядів, Винниченко серед Росиян знайде мабуть иньші відносини — у нього знайдеть ся там не тільки покупець і читач, але і вдумливий критик-цінитель.

А у нас quasi-поступова преса підбасовує міщанському переляку суспільности перед сміливим словом письменника, трактує не більше не меньше як порнографію сї горячі, щирі шукання нової етики, серіозні і варті серіозної оцінки — хоч би й негативної в своїм остаточнім висліді. Рівнодушно констатує факт розладу письменника з суспільністю і — відправляє його між иньші люде.

Винниченко мандрує — вони зістають ся.

Сумне свідоцтво суспільної байдужости до вартостей нашої культури.

1911, сїчень.

До виборах.

Українське суспільство Галичини, можна навіть сказати — ціла галицька українська людність тїшить ся „добре заслуженим спочинком“ по тяжкім потрясенню, по тім суспільнім катаклїзмі, яким стало для неї і грозить стати в будучности хронїчним — уживаннє свого горожанського права, вибираннє парляментарної репрезентації.

Взагалї останнє заведеннє загального виборчого права в Австрії гірко насміяло ся з тих горячих надій, які на нього покладано в боротьбі за його переведеннє, бо нова репрезентація, вибрана загальним голосованнєм, уложила ся кінець кінцем дуже незамітно в ті дороги і ложища, які правлящі сфери вижолобили давнїйше народньому представництву. Наслїдком ріжних обставин — від первородного гріха австрийського укладу, легкодушного занедбання національного питання почавши, що й сим разом ріжні соціальні і культурні течії справило в ті старі парляментарні корита, і кінчаючи ріжними специфічно партийними відносинами, — новий „народний парлямент“ так мало відбіг від старого куріального, що тим масам народнїм, які бороли ся за нього, прийшло ся

тільки руками розвести, дивуючи ся, де подів ся, як зник золотий дощ мрій і надій, що пролив ся був в хвилї тої народньої побіди. Галицькому ж народови українському прийшло ся таки кривавими слїзми оплакати той данайський дар, котрим стало для нього загальне голосованнє в спеціально галицькім виданню, в якім випустили його з законодатної реторти польські керманичі галицького життя, „приладивши до місцевих відносин і обставин".

Ще при перших виборах, зараз по заведенню нової системи, коли її прикмети на практиці ще не виступили так виразно, коли стара випробована виборча адмінїстраційна машина не приладила ся до сеї нової системи і навіть до певної міри уступила з арени виборчої боротьби, зіставивши більше місця партиям і суспільности, — тодї могли бути ще якісь ілюзії на сім пунктї. Можна було думати про можливість якоїсь успішної боротьби в рамах нової системи з владущим режімом — виборювання і здобування все нових і нових позицій систематичною організацією народніх мас. Але при сих останніх виборах перетравлений за сей час в адмінїстраційній лабораторії матеріал з попереднїх виборів був використаний практично в такій роскішній докладности, що відкрив вповнї і всї ті незвичайно вадливі сторони скарикатурованого загального голосування, з якими введено його в Галичинї, і ту незвичайну змогу використовування на свою користь сеї галицької ординації, яку дають всевластній польській адмінїстрації сеї нещасливої країни її спеціальні обставини, її виключне становище, вийняте з під контролї і власти центрального правительства.

Величезні, де инде невидані виборчі округи, стали першою галицькою спеціальністю, сотвореною по части загальним упослїдженнєм при роздїлї мандатів галицької сїльської людности і супроти инших провінцій і супроти своєї власної людности

міської, а ще більше — двомандатовою системою, спрепарованою в інтересах польських меньшостей східньої Галичини. Сї „округи“ великости цїлих провінцій, зовсїм довільно викроєні і позшивані з судових повітів без огляду на місцеві відносини, по вказівкам виборчої геометрії польських статистиків, як тепер показуєть ся ясно, до абсурду зводять саму ідею народньої репрезентації, бо відбирають майже всяку змогу порозуміння, майже всяку ініціативу величезнім масам виборців, довільно звязаним в таке монструальне виборче тїло, а кандидатам всяку можливість безпосереднього опанування свого виборчого округу. Система двомандатового представництва, сотворена нїби то в інтересах національних меншостей, в своїй галицько-польській едиції звела до абсурду сей сам по собі здоровий і симпатичний принціп і задала йому тяжку кривду, скарикатуровавши так мерзенно, а на практиці не тільки не ослабила національної боротьби забезпеченнєм другого мандату представникови меншости, а ще загострила і розятрила сю боротьбу, відкривши ріжні способи до здобування обох мандатів для більшости всякими виборчими штучкамм і несподїванками. Ріжні мало раціональні з становища ідеї парляментаризму — або не продумані добре, або власне може — на шкоду йому придумані формальности, в роді постанов що до виборчих реєстрів (лїст), вибору комісії, офіціальних виборчих карток і т. д., дали адмінїстрації богату змогу всяких впливів і ріжнородних надужить при виборах, від грубих виборчих розбоїв до дуже тонких і вирафінованих підступних, а вїдливих штучок, котрими кандидат більшости перепущений через три голосования, несподївано для себе, може опинити ся зовсїм за стартом, а кандидат меньшости вийти кандидатом більшости, і т. д., і т. д.

*

Парляментаризмови задано дуже сильний удар з зрадливої нїби то приятельської руки, в формі найвищого його постуляту — загального голосування. Удар болючий і небезпечний власне тим, що під формою нїби то здїйснення вимог правдивого парляментаризму, котрого доóивав ся нарід, введено такі погибельні для парляментарної техніки комбінації, такі трійливі субстанції. Галицькі керманичі можуть глузувати з дурного демосу, що домагавши ся ґарантій демократичного ладу, дістав такі „ґарантії“, що готов буде знєохотити ся до цїлого парляментаризму.

Чи не виглядає се на іронїю цїлої реформи, коли на місце старих станових привілєгій виборчою ґеометрією сотворені привілєґіовані округи міські, де тисяча або дві міських виборців від разу при першім голосованню вибирають собі посла, тим часом як в сїльських округах тридцять — сорок тисяч виборців мусять тягати ся за кілька миль по три рази, майже без вийнятків, щоб зреалїзувати своє виборче право? Чи не ясна річ, що на те, аби сї величезні і недорічні сїльські округи могли справдї вибирати собі послів, вони повинні б потворити у себе спеціальні полїтичні орґанїзації, досить складні і тяжкі, які б звязали в одну цїлість сї механічно повязані повіти, — орґанїзувати певні представительства в мінятюрі, місцеві партийні заряди, і т. д., бо без того посли будуть не вибирати ся, а именувати ся — чи краєвим правительством, чи краєвими партийними орґанїзаціями, зовсїм незалежно від замірів і плянів місцевої людности, котрій в своїм розбитю і неможливости координовання зістанеть ся тільки пасивно приймати такого з гори визначеного кандадата. Розумієть ся, на те щоб дїйсно хто небудь зайняв ся серіозно твореннєм таких окружних орґанїзацій за для самого вибирання послів, раз на кілька років, нема великих виглядів; центральним

партийним зарядам, так само як і правительству їх зовсім непотрібно, бо далеко наручнійше мати діло з відокремленими і через те малосилими повітовими „організаціями“. Тож воно й заносить ся на те, що вибори з сільських округів при нинішній виборчій системі сходитимуть на чисту формальність — на формальне голосованнє на іменованих кандидатів; буде, значить, боротьба ріжних впливів на місцеву людність, а не самоозначеннє самої людности. Утримати при тім широкі маси в такій пасивній енергії, аби вона з усею силою ставила ся до голосовань на кандидатів, визначених центральними партийними зарядами, дуже не легко в наших обставинах. Грозить виборча апатія, абсентеїзм, зневіра взагалї в партийну політику, в парляментаризм, а з тим — тріумф тих, що держать в своїх руках пружини, якими звичайно „робить ся“ політика незалежно від змагань і жадань мас, то значить — адміністрації. Люде, що кермують нашою парляментарною політикою, не повинні настроювати себе оптимітично з приводу значної активности мас при нинішних виборах: упадок загальної активности „руського“ елєменту взагалї, і українського спеціально, все таки слідний значно в порівнанню з попередніми виборами і повинен служити дуже зловіщою осторогою на будуще.

Нинішня виборча система мусить бути зломана в інтересах парляментаризму. В нинішнім парляментарнім періоді повинна бути на те звернена енергія і увага, котрої, на жаль, не виявлено в попереднім. Тепер знаємо, що і супроти попереднїх виборів були відомі і могли бути доказані факти грубих надужить; одначе вони не були використані і винесені перед парлямент для дискредитования нинішньої системи і виборення кращої виборчої ординації. Будемо сподївати ся, що нинішні посли, навчені досвідом останніх виборів,

виявлять більше зрозуміння сеї справи, і діло не скінчить ся на формально поставлених внесеннях на зміну нинїшної виборчої ординації.

Але на тім ще не кінець.

*

Головні українські партії не потерпіли при останніх виборах. До певної міри вони навіть скріпили своє становище, здобувши в сумі 1—2 мандати більше, і добивши ся того, що суспільність прийняла en bloc дотеперішню парляментарну репрезентацію і майже без виїмків провела її на парляментарну арену. Се робить вражіннє сталости, сильного довіря суспільного, похвалювання нею прийнятого полїтичного курсу, дуже цінне для нього особливо супроти сильних змін, які потерпіли иньші партії, не кажучи про повний погром декотрих, як антисемітів, вшехполяків або сіоністів. Тому в партийних органах головних українських партий брали перевагу і досить сильно звучали ноти вдоволення — бодай про око!

Меньше вдоволення лишаєть ся, коли пригадати собі, що результати попереднїх виборів вважали ся тільки задатком будучих здобутків, а не границею бажань; коли завважити, що ще сильнїйше скріпили своє становище владущі польські партії і малий приріст українських партий не відповідає значним утратам иньших партий антипольських, та що в остаточнім підрахунку голосів український білянс таки показує страти супроти польського. А мабуть нїякого вдоволення не лишить ся, коли зміркувати, якою цїною здобуте се скріпленнє, чи затриманнє in statu quo партийних здобутків двох головних українських партий.

На кілька місяців галицьке громадянство було вибите з усїх доріг свого нормального житя, відірване від звичайних своїх справ, від інтересів культурних, економічних і навіть полїтичних —

коли вони не стояли в безпосереднім звязку з вислїдом виборів. Справи, які в иньшім часї порушували нашу суспільність з гори до низу, притягали до себе її увагу, енергію, були справжнїми гаслами для неї, зійшли з овиду і призабули ся, як дрібнички. Пригадати хоч би таку голосну свого часу жулинську справу — чи звернув хто увагу на її епільог, що відограв ся саме підчас виборчої горячки? Так само справа унїверситетська, процес студентський...

„Мандат“ заполонив усе, і перед рахунками виборчих шансів, перед обставинами, що так чи инакше могли вплинули на долю виборів, стратило все иньше вагу — всякі міркування, обраховані на дальші мети, нїж „стисліший вибір“, всякі огляди на справи, безпосередно не звязані з партийним вислїдом виборів, з рахунком посольських мандатів. Преса заповнила ся на цїлі місяцї виборчими реляціями, препарованими „з погляду моменту“, і партийною полємікою з специфічною „виборчою“ закраскою. Академічна молодїж мусїла взяти ся за роботу партийних агітаторів. Люде давно вилучені з суспільности і поставлені за скобками всяких громадських відносин, виступили в ролї „помічників“ ріжних кандидатів і почали їм здобувати „довірє“ виборців. A la guerre comme à la guerre. Всякі звичайні вимоги справедливости, обєктивности, гуманности, суспільної етики мусять відступити перед вимогами рішучої битви з ворогами; роблять ся союзи, комбінації, заяви неможливі в иньших обставинах, і всякі огляди на наслїдки відкладають ся „до иньшого часу“, до „після виборів“.

Такий воєнний час мусїла пережити наша суспільність для здобутя тої парляментарної позиції, котри в попереднїм періодї так часто самими її представниками признавала ся за quantité negligeable, за величину, яка не грала ролї в полїтич-

них рахунках. І насуваєть ся само собою питаннє, чи не за дорого коштує нашому громадянству такий парляментаризм, і чи суспільність не повинна роздумати ся про инакшу тактику політичну, коли б далї мали панувати нинїшнї форми політичної боротьби?

Чи може хто думає, що „хвилевим“ напруженнєм кінчить ся справа, і такий „воєнний“ час, пережитий нашим громадянством, безслїдно минає в його житю, привертаючи потім усе до нормального стану, так як би не переживало ся тих „виборчих місяців“? Трудно бути таким оптимістом — і не вільно ним бути. Звички, погляди, способи думання, прищеплені в атмосфері виборчої боротьби, не уступають так легко. Психольогія партийної боротьби, як психольогія війни взагалї, не обмежаєть ся границями воєнного часу чи партийної арени. Люде виховують ся в нїй і переносять її звички, її психіку, її етику в иньші сфери своєї дїяльности — сї принципи виключення своїх чинностей з рігору звичайної етики, ся звичка рахувати ся тільки з інтересами боротьби і безоглядно жертвувати їй все иньше, вважати все дозволеним для осягнення партийної чи якоїсь иньшої мети.

*

Хто слїдив уважно за галицьким житєм протягом останнїх десяти-пятнадцяти лїт, той не міг не помітити на нїм виразного — і дуже сумного впливу тяжкої, завзятої політичної боротьби, котру галицьке громадянство вело з польським панованнєм і галицьким ренеґатством. Його уваги не могло уйти очевидне огрубіннє способів і методів боротьби, неперебірчивість в засобах, легковаженнє всякої „ідеольогії“, яка лежить поза сферою „реальних користей“; щира погорда до всякої „принціпіальности“, цинічне оправдуваннє всяких способів потребою моменту, чи потребою цїли,

що починає останніми часами давати себе в знаки зовсім виразно. В пресі, в товариському житю, у всім починає ширити ся повна безоглядність в трактованню всього з становища партийного чи кружкового інтересу. Все, всяка рекляма, всяке блахманеннє добре в інтересах своїх, брехня, інсінуація, донос — для поборення всього того що заваджає, чуже чи своє, яке б цінне і шановне не було само по собі. Затрачуєть ся всяка здібність, всяка охота глянути на справу з дальших перспектив — з становища інтересів національних, розвою суспільних народніх сил; все розбиваєть ся на безконечну групу атомів, удержуваних в звязку тільки гуртківством, і в останнім висліді — власною користю.

Се, розуміють ся, плило і пливе на наше громадянство з чужих кругів. Неперебірчива, насильницька боротьба Поляків за охорону свого панованія над Україною, яка вважає все гідним, все дозволеним в інтересах володіння, і такіж самі розпучливі зусилля галицьких ренеґатів підірвати або принаймні ослабити зріст українського житя — дають приклади такого морального нїгілїзму в поборюванню противника, в обороні власної позиції. Українська суспільність мала те нещастє, що доля не наділила її ані мудрими панами ані гідними противниками; вона мала перед собою ворога нечесного, підступного, лукавого і — до його лукавих способів примінювала ся в боротьбі з ним. Але сї неперебірчиві способи трактованія своїх противників, своїх завдань і своєї тактики непомітно переносять ся і у внутрішнї відносини та нищать те, що служить підставою сили нашого руху — ідейність, характерність, вірність.

За моментальний полїтичний чи партийний ефектовний виступ люде готові пробачити всяку нехарактерність, всяку нечесть. Моментальною користю, реальною чи сподіваною, оправдуєть ся всяка непринціпіальність, всяке жертвованнє шир-

шими національниаи чи політичними інтересами. Політика сходить на політиканство, яке властиво не знає ніяких дальших завдань і інтересів, крім інтересів свого гуртка чи своїх власних, інтересів нинїшнього дня, нинїшньої хвилї, і заступає демагогією політичне усвідомленнє, реклямою — реальну працю.

Чи треба фактів і ілюстрацій? Я повторяю, що чоловік уважливий, придивляючи ся до житя Галичини за останнї часи, починає стрічати їх занадто багато наоколо себе.

Оправдуєть ся все се примусовим положенням, потребою бороти ся з ворогом його ж власною зброєю. Се одначе один з тих ходячих афоризмів, які дуже часто бувають несправедливі. Не кожда зброя добра для всякої руки, і краще бути побитим підлою зброєю противника, ніж його побити підлою зброєю. Спокуса іти слїдами наших противників часто буває небезпечна для нас. Наші противники з московського боку грають на чужі гроші, не маючи нїчого до страчення — наша суспільність має до страчення всю свою будучність. Наші вороги з польського боку — се кольонїсти, завойовники на чужій землї, котрою не журять ся, бо мають свою в запасї. Що ми маємо в запасї?

За спиною галицьких москвофилів росийска державність, великоруська культура, великоруські многомілїонові маси, котрим не пошкодять хоч би які рисковні експеріменти галицьких „Росиян".

За польськими політиками східньої Галичини сильні історичні традиції, певний культурний доробок попереднїх поколїнь, реальна арітметична сила етнографічної Польщі, котра не пропаде від їх отчайдушної політики. Вони мають без сумнїву більш до страчення ніж галицькі москвофіли, котрих нїхто серіозно не вважає представниками великоруського народу; нечесна насильницька

політика польська іде на рахунок цілого народу, дискредитує його домагання і змагання, — але не грозить його знищити вповні.

У нас — розсипана етнографічна маса, слабкі, майже призабуті історичні спомини, і тільки на західнім галицькім закрайчику — початки нового національного життя. В руках нашого покоління — національне відродженнє нашого народу, або — новий період національної деморалізації, зневіря і повної лєтаргії, з котрого нарід може й не прокинути ся. На нашім поколінню обовязок — передати будучим поколінням наші народні маси скріплені національно, виховані політично, а не дезорганізовані і деморалізовані.

А що сіє тактика наших ворогів, перейнята нашою „практичною політикою“ в боротьбі з ними, як не деморалізацію наших народніх мас, котрі отся „практична політика“, захоплюючи все сильнійше, все ширше, грозить завести в отсю атмосферу демагогії, партийного політиканства, політичного махерства? Обосічний меч політичного лукавства і неперебірчивости, котре беруть наші практичні політики від противників, обертаєть ся на нас самих; „хто воює мечем, гине від меча“.

*

Політична боротьба захоплює у нас все ширші круги, все більші маси, і мусить захоплювати, щоб вивести наш нарід з нинїшнього поневолення. Але нехай буде вона чесна, принціпіальна, характерна — нехай гартує і виховує політично. Тоді вона, хоч би не вінчала ся безпосередніми реальними користями, збільшає відповідну енергію народу, розвиває в нїм сили духовні, культурні, організаційні, котрі забезпечать народови будучність навіть в найприкрійших державних чи політичних чи соціальних обставинах. Нарід вихований політично, у котрого принціпіальність і солїдність

увійде кров і кости, ранійше чи пізнійше дібєть ся свого! Але роспольтикований, призвичаєний рахувати тільки на безпосередні „реальні користи“, ліквідувати кождий голос „квітом на пятку“, в тій чи иньшій формі — він, шукаючи всюди „реальних підпор“ — не зайде далеко. Партийна демагогія і реальна політика, в котрій починають виховувати ся наші народні маси останніми часами, здобуваннє народньої душі грисом і навозом і тресованнє її в інтересах „нашої партиї“, а не добра народнього, добра поколінь — не віщує добра.

„Гетьманчику, небоже, не туди на Запороже!“

Галичина, котру обставини, видвигнули на чільне місце національного українського житя і можуть довго ще удержати на становищі такої національної репрезентації, готова з своїм новійшим курсом зробити кепську прислугу не тільки собі, а і всьому національному українському житю. Не тільки тому що надає йому фальшиві напрями, а й тому що грозить зробити йому досить непочесну репутацію.

Від суспільностей і націй, що доходять своїх людських прав і апелюють до почутя справедливости, до ідеальних струн иньших націй, вимагаєть ся певний моральний героїзм, а в усякім разї — певний ідеалїзм, принціпіальність і характерність. Нація, котра не витримує сама самих вимог, осмішуєть ся, апелюючи до ідеалїзму і прінціпіальности иньших, і се діскредитує її змагання і домагання. Се відчувають напр. Поляки в Росії й Прусії і тому звертають ся до своїх галицьких свояків з прошеннями погамувати ся і не діскредитувати своїм насильницьким поступованнєм, своїм політиканством і безхарактерністю національної політики Поляків, котрі в своїй боротьбі за рівноправність в иньших краях мусять відкликувати ся до ідеальних струн в душі иньших народностей.

Наща ж Галичина повинна служити для цїлої

України її так би сказати — політичною рекомендацією, на котру б Українці могли покликати ся і сказати — от куди ми простуємо, от якими дорогами хочемо йти для сотворення свого національного житя. Але вона не дасть доброї рекомендації, коли далі піде стежками неперебірчивого політиканства, на котрі починає ступати. Коли її органи будуть резервуарами партийної гризні, неперебірчивої реклями і інсінуацій; коли її представники не будуть соромити ся накликувати власти на політично підозрених противників; коли вони раз вибігатимуть в рядах оборонців прав і домагань робочих мас, а другий раз гратимуть на аграрних струнах селянства против змагань пролєтаріату міського; коли вони раз будуть записувати ся в поступовці і прихильники свободи думки, а під впливом першої ліпшої політичної конюнктури будуть апотеозувати своїх князів церкви і робити з них князів свого народу — се не буде доброю рекомендацією ані для них ані для української народности взагалі, на чолі котрої вони виступають.

Наша моральна сила виховала ся в твердій школі „моральних побід“ попереднїх десятиліть. Уважаймо, щоб у легкодушній погоні за „реальними користями“ не згубити її безповоротно!

Треба се сказати собі в очі — поки час, поки не пізно, поки того не бризнуть нам наші вороги і просто постороннї свідки — та публїка, до почутя справедливости котрої апелюємо.

Призадумати ся над сим мусить наша суспільність, в інтересах своїх, в інтересах будучности свого народу.

1911, серпень.

Иньші публіцистичні писання тогож автора,

на складі в книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, (Ринок ч. 10) і Літературно-Наукового Вістника в Київі (В. Володимирська ч. 28):

З біжучої хвилі, статі на темп дня . . .	ціна	50	коп.
Про українську мову і українську справу .	„	12	„
За український маслак (в справі Холмщини)	„	8	„
Справа українських катедр і наші наукові потреби	„	15	„
Справа українсько-руського університету у Львові	„	40	сот.

Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ .	„	1	руб.
Украинство въ Россіи, его запросы и нужды	„	25	коп.
Изъ польско-украинскихъ отношеній Галиціи, 2 вид.	„	30	„
Украинскій вопросъ	„	15	„
Единство или распаденіе Россіи?	„	8	„
Автономія и національный вопросъ . . .	„	8	„
Движеніе политической и общественной украинской мысли въ Россіи	„	8	„
Вопросъ объ украинскихъ каѳедрахъ и нужды украинской науки	„	20	„

Михайло Грушевський

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСИ

Том I — до початків XI віку.
Том II — XI—XIII віки.
Том III — до р. 1340 (Галицько-волинська держава; політичний і суспільний устрій, побут і культура українських земель в XI—XIII вв.).
Том IV — політичне житє XIV—XVI вв.
Том V — суспільство і церков XIV—XVI вв.
Том VI — економічне, культурне і національне житє.
Том VII — козаччина до р. 1625.
Том VIII — козаччина до р. 1652 (друкуєть ся).

Продає на рати Книгарня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Ринок ч. 10; ціна т. I 9 кор., т. II—VI 7 кор. 50 сот., т. VII 8 кор.

Тамже можна мати роскішні оправи в елєґантнім півшкірку (Halbfranz), з оріґінальними витисками - гербами, орнаментами і написями, компонованими з українських рукописей XVII в. по рисунках арт. Ф. Красицького; ціна 14 кор. за оправний том.

Тогож автора:

Про старі часи на Україні, популярна історія до наших часів, з ілюстраціями . . ц. — К 60 с.
Хмельницький і Хмельниччина, 2 вид. . „ — „ 20 „
Господарство польського маґната на Заднїпровю перед Хмельниччиною . . . „ — „ 70 „
Байда Вишневецький в поезії й історії . . „ — „ 70 „
Про батька козацького Богдана Хмельницького (з малюнками) . . . . „ — „ 70 „
Очеркъ исторіи украинскаго народа, 3 вид. . „ 5 „ 60 „

ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

популярно написана, богато ілюстрована книжка: 550 сторін, 400 ілюстрацій: портретів, знимків, старинних малюнків, карт і планів.

Продаєть ся в книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Ціна без оправи 5 кор. 20 сот., в оправі 7 кор. 20 сот. Хто замовляє три примірники нараз, не платить порта; хто виписує нараз 10 прим., одинадцятий дістає задармо.

Ладять ся до друку:

Культурно-національний рух на Україні в XVI в., з богатьма ілюстраціями.
По світу, подорожні записки, з ілюстраціями арт. В. Кричевського.